
Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

Рајна Дражићевић

ПРИЛОГ ЛЕКСИЧКОМ НОРМИРАЊУ (НА ПРИМЕРУ НЕОЛОГИЗМА *СЕЛФИ*)

Уредништво Оксфордског речника енглеског језика изабрало је 2013. године именицу *selfie* (*селфи*) за победника избора за Реч године. Ова именица је први пут употребљена 2002. године у Аустралији. Зна се и да ју је први употребио један студент на неком блогу. Реч се учестало користи тек од 2012. године. *Селфи* је фотографија на којој се налази особа која је сликала саму себе. Таква фотографија је обично снимљена камером на мобилном телефону или на компјутеру. Данас се та реч све више шири и стапа са другим речима, што представља извориште нових неологизама (исп. Oxford English Dictionary): *helfie* = *hairstyle* + *selfie* (фотографија властите косе), *welfie* = *workout* + *selfie* (фотографија на којој се види аутор током или након физичких вежбања), *drelfie* = *drunk (en)* + *selfie* (фотографија пијаног аутора), *bookselfie* = *book* + *selfie* (фотографија на којој се види и књига коју аутор чита) итд. Уредништво Оксфордског речника се једногласно определило да *селфи* постане реч 2013. године зато што је забележен изразит пораст учесталости употребе ове лексеме, а увећава се и број твореница у енглеском језику које настају од ове речи као мотивне.

Реч *селфи* се све фреквентније користи и у већини других језика. Овај неологизам се углавном не преводи, већ се као сасвим неприлагођена лексема енглеског језика неометано користи и у српском језику.

Хрватски лингвисти, значајно склонији бризи о лексичком нормирању од српских, покушали су *селфију* да стану на пут. А. Халоња и Л. Худечек, сарадници Института за хрватски језик ХАЗУ, спровели су занимљиво истраживање (исп. Халоња и Худечек 2014). Тражили су од загребачких студената да покажу своју креативност у осмишљавању превода за реч *селфи*.

Ево њихових решења: *ауџиојорџреџи*, *ауџиојорџреџи* *фоџиоџрафија*, *ауџиослика*, *ауџиофоџиоџрафија*, *власџиослик*, *диџијорџреџи*, *еџослик*, *зрџалка*, *зрџалница*, *јаслик*, *ја-слика*, *лицџић*, *особна слика*, *особна фоџиоџрафија*, *особница*, *особњак*, *особњача*, *самнић*, *самница*, *само клик*, *само слика*, *самољубић*, *самојорџреџи*, *самослик*, *самослика*, *самосликавање*, *самосликање*, *самосликић*, *самосличак*, *самојреџи*, *своџица*, *својфоџикић*, *себа*, *себељубић*, *себеслик*, *себић*, *себићница*, *себифоџикић*, *себич*, *себичлика*, *себичносџи*, *себичњак*, *себичњача*, *себослик*, *сеџлед*, *селбић*, *селфасњача*, *селфић*, *солић*, *солослика*, *фоџиоауџиојорџреџи*.

Немогуће је спречити продор нових културолошких феномена, али можда је могуће утицати бар на лексику којом се ти феномени именују. Богатство решења која су понудили хрватски студенти то доказује. Најфреквентнији одговори су били: *самослика*, *себић* и *особњача*. Када се прикупе различита решења, ступају нормативисти који треба да се одреде за најбоље решење. Имајући у виду темељна начела језичког нормирања која наводе у свом раду, А. Халоња и Л. Худечек (2014) покушали су да се одреде за најбоље решење. Нису се задовољили само тиме да прихвате најфреквентнији одговор. У раду се од тих темељних правила наводе следећа: (1) домаћа реч има предност пред страном (*селфић* због тога не може бити добро решење), (2) краћи назив има предност над дужим (због тога у неприхватљива решења спадају *ауџиојорџреџи* *фоџиоџрафија*, *особна фоџиоџрафија*, *фоџиоауџиојорџреџи*), (3) називи морају бити усклађени са правописном, фонолошком, морфолошком и творбеном нормом (нпр. *самојреџи* има неприхватљив творбени модел, *диџијорџреџи* уводи нови префиксоид, (4) називи који се већ користе за именовање неких појмова не могу се узети у разматрање (нпр. *ауџиојорџеџи*), (5) речи не смеју бити сувише сликовите (нпр. *еџослик*, *лицџић*, *самница* итд.).

На крају, А. Халоња и Л. Худечек износе мишљење да је *себић* најбољи предлог за нову реч која би замењивала реч *селфи* у разговорном стилу, док је *самослика* оцењена као најбољи предлог замене за *селфи* у тзв. стручном називљу.

Ово истраживање привукло је нашу пажњу из више разлога. Прво – оно показује пут којим треба ићи у решавању проблема у вези са гомилањем енглеских речи у лексичким фондовима свих језика, па и српског. Треба, дакле, понудити превод. Друго – бројна решења која су студенти понудили, без обзира на огрешења о норму, показују да и језик и говорници поседују потенцијал да се одбране од енглеске лексике. Треће – чини се да тај потенцијал треба неговати кроз задатке ове врсте који се постављају пред говорнике. Четврто – немогуће је обавезати говорнике да се придржавају понуђеног решења стручњака, али много значи већ и сама чињеница да су стручњаци

понудили одговарајуће решење и да се до њега дошло правилним путем – од језичког осећања говорника, преко стручне интервенције нормативиста, до сасвим прихватљиве и уклопљиве нове лексеме. И још један разлог нам буди интересовање за ово истраживање. Наиме, већ скоро четврт века српски и хрватски језик развијају се одвојено. Поставља се питање докле су стигли у том раздвајању. Да ли говорници још увек имају исто језичко осећање, посебно они који су рођени у време након распада српскохрватске језичке заједнице? Зато смо одлучили да исто питање поставимо београдским студентима и да утврдимо какве предлоге они нуде за превод енглеске речи *селфи*. Пошто се у Хрватској више ради на преводу страних речи него у Србији, питамо се и да ли је хрватској омладини тај процес ближи, да ли они нуде више преводних решења него српски студенти и да ли су ти предлози разноврснији.

Ево предлога студената који студирају српски језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Испитивање је спроведено 12. и 23. фебруара 2015. године: *ауџојорџрејџ*, *ауџослика*, *ауџофојџоџрафија*, *јајућ*, *ја-слика*, *лична фојџоџрафија*, *личњак*, *нарцис*, *нарцисчић*, *ољедалослик*, *особњак*, *џозерисање*, *џорџрејџ*, „*само ја*”-слика, *самоја*, *самић*, *самољубље*, *самојриказ*, *самослик*, *самослика*, *самосликање*, *самосликач*, *самофојџка*, *самофојџоџрафија*, *самоџкљоц*, *свиђојецач*, *својелуб*, *својеручна фојџоџрафија*, *својић*, *својка*, *својко*, *својоџрафија*, *својфојџ*, *себеблиц*, *себељуб*, *себић*, *себичњак*, *сликосеб*, *сојсџивена слика*, *сојсџивеник*, *сојсџивеност*, *сојсџивењак*.

Најфреквентнији одговори су *самослика*, *себић* и *својко*. Уз одговор *свиђојецач* стоји коментар: „због скупљања лајкова на фејсбуку.” Најзанимљивији коментар дао је студент који је одговорио *самоџкљоц*, а у загради је додао: „јер је *себић* кроатизам.” Дакле, лексема која још није настала проглашава се кроатизмом, што је занимљиво за нашу тему. С једне стране, нема разлике у употреби творбених модела, а с друге – разлика је толико упечатљива да чак и за још увек незаживеле речи успостављамо дистинкцију *србизам* – *кроатизам*.

Одговори српских и хрватских студената су слични, а посебно је занимљива чињеница да су два најфреквентнија одговора иста – *себић* и *самослика*, док се трећи најфреквентнији хрватски одговор *особњача* уопште не јавља међу српским одговорима (јер се лексема *особни* од које је грађена творбена основа готово не употребљава у савременом српском језику). И остала решења су слична или иста, што сведочи о томе да је језичко осећање, упркос коментару студента који је описан у горњем пасусу, остало исто, као и творбени модели. Било би претерано на основу ове цртице доносити закључак да су у лингвистичком смислу српски и хрватски и даље један језик, али ово запажање свакако треба узети у обзир.

И у српском језику постоје исти разлози као и у хрватском да се *себић* и *самослика* употребљавају уместо речи *селфи*. Најважније од свега јесте размислити о значају превођења енглеских речи које неконтролисано надиру у српски језик. Крајње је време да почнемо систематски да спроводимо лексичко нормирање српског језика.

Л и т е р а т у р а

Реч године Oxford English Dictionary <<http://blog.oxforddictionaries.com/2013/11/word-of-the-year-2013-winner/>> 25. 02. 2015.

HALONJA, Antun, Lana HUDEČEK. Pokloni mi svoj *selfie*. *Hrvatski jezik* 1/2 (2014): 26–28.

Ивана Лазић Коњик

ЕЛЕКТРОНСКИ ДИСКУРС ЗАВРШНИ ПОЗДРАВ У МЕЈЛОВИМА

Појава компјутера и брз технолошки развој крајем прошлог и почетком овог века, стварање глобалне компјутерске мреже и развој мобилне телефоније, довели су до стварања новог медија комуникације – електронског, поред постојећег усменог, говорног и писаног, текстуалног. Захваљујући могућностима мрежног преноса података, осмишљен је нарочит тип писаног текста, као специфичан вид писмене комуникације посредоване електронски, тзв. хипертекст. Предности хипертекста, односно функционално-технолошке могућности електронског текста у односу на традиционални текст на папиру, бројне су и разноврсне, што је условило његову велику популарност (брз проток и дистрибуција и знатно већа доступност текста читаоцу, рад са текстом великог броја независних читалаца истовремено, уношење измена у текст од стране корисника, дељење текстова другим корисницима, чување велике количине текстуалних података, сечење текста тј. раздвајање на делове, или, обрнуто, спајање више делова или текстова у један, само су неке од њих).

Електронска комуникација обухвата све видове међуљудске комуникације остварене помоћу компјутера: садржај интернет странице, електронску пошту (имејл), електронске форуме, четовање и др. Велика разноврсност и свеобухватност овог начина комуницирања створиле су потребу његовог теоријског проучавања, па се у науци о језику данас све више говори и пише

о питањима у вези са комуникацијом на интернету (нпр. BARON 1998; BARON 2000; CRYSTAL 2004¹; DANET 2002; РЯЗАНЦЕВА 2007; код нас ПОПОВИЧ 2000; ЋОСИЋ 2005; RADIĆ-BOJANIĆ 2007; ПОПОВИЋ 2009). Електронски текст добија у језичким проучавањима статус самосталне и важне комуникативне јединице коју је неопходно свестрано истраживати.

У лингвистици је установљен термин „електронски дискурс” (енгл. *Electronic Discourse*; рус. *электронный дискурс*) да се њиме означи посебан вид језичке делатности реализоване у електронској средини. У употреби су и други називи, нпр. у лингвистичкој литератури на енглеском језику: *Netspeak*, *Netlish*, *Weblish*, *Internetlanguage*, *cyberspeak*, *electronic language*, *interactive written discourse*, *computer-mediatedcommunication (CMC)* (исп. CRYSTAL 2004: 17) и др., у руским радовима о овој теми: *язык Интернета* (ТРОФИМОВА 2004), *электронный дискурс*, *компьютерный дискурс* (РЯЗАНЦЕВА 2007 [www](#); ГАЛИЧКИНА 2001 [www](#); КОНДРАШОВ 2004; КОТЧЕТОВА [www](#)), *виртуальный дискурс* (ЛУТОВИНОВА [www](#)), *виртуальня комуникација* (БЕРГЕЛЬСОН 1999 [www](#)) и др., док се код нас најчешће користе називи *електронски дискурс* (ПОПОВИЋ 2000), *интернетни дискурс* (ALBIANIĆ 2013 [www](#); ТОМИЋ 2014 [www](#)) или описно *електронска/интернетна комуникација* (RADIĆ-BOJANIĆ 2007). Аутори указују на различите импликације сваког назива, нпр. називом електронски дискурс наглашавају се карактеристике интеракције и дијалога, назив компјутерски посредована комуникација (*computer-mediatedcommunication*, CMC) указује на медиј остварења комуникације (CRYSTAL 2004: 17) итд. Велик број назива за исту језичку појаву, без сумње, последица је чињенице да су истраживања електронске комуникације још увек у раној фази, због чега се није издвојио један сталан термин.

Неки истраживачи електронски дискурс сматрају врстом писаног језика, други, којих је више, посебним, новим видом језика, различитим и од усменог и од писаног. Било да спада у писани или да представља нови вид језика, важно је истаћи да је електронски дискурс, као и писани или говорни, вид језичке комуникације у којој језик испуњава исту ону улогу коју испуњава у усменом или писменом општењу (РЯЗАНЦЕВА 2007), само у новој, електронској средини.

Сви истраживачи се слажу у једном, да се у електронском дискурсу мешају карактеристике својствене и писаном и говорном језику, као и да постоје неке нове, дигиталне. То је врста писмене комуникације која садржи бројне одлике усмене комуникације, говора, посебна врста писаног говора. Баш због тога, таква комуникација развила је посебне технике у домену језика: употребу графичких симбола, емотикона, нарочиту употребу великог слова и знакова интерпункције, поновљена слова, комбинације слова и бројева

¹ Прво штампано издање 2001. год.

и др. Језичке стратегије карактеристичне за говорну комуникацију нарочито долазе до изражаја у оним жанровима електронског дискурса за које је карактеристична синхрона комуникација, на пример чет, у којем се буквално ћаска у писаној форми.² С друге стране, у асинхроној комуникацији, као што је електронска пошта, поред специјалних аутоматских функција (нпр. *reply*) чешћа је употреба оних језичких средстава која су својствена традиционалном, писаном дискурсу, па се у имејловима користе језичка средства слична онима у епистоларном дискурсу, нпр. уводни и завршни поздрави, опроштајни потпис и др., уз нека нова, условљена структуром електронског писма и карактеристикама електронске комуникације. Овај рад бавиће се језиком имејла, конкретно, начинима окончавања комуникације у имејл преписци између две особе, тзв. завршним поздравима, који укључују изразе који им непосредно претходе са истом функцијом, и опроштајни потпис адресанта на крају писма. Истраживање језика имејла, за разлику од других видова асинхроне електронске комуникације (дискусија на форумима и др.), углавном је проблематично, јер је имејл преписка између две особе приватна, лична, па се истраживачи сусрећу са проблемом прибављања грађе, као и са проблемом истраживачке етике (добити дозволу од аутора преписке за њено објављивање) (*DANET 2002www*). Потешкоће се обично превазилазе тако што се анализира сопствена имејл преписка, што ће бити учињено и у овом раду.

Досадашња истраживања теме поздрављања и са њом повезане теме ословљавања, обраћања у српском језику нису бројна. Преглед објављених радова о овој теми (Јоцић 2011; Савић, Станојевић 2012 *www*) показује да су до сада детаљније анализирани углавном проблеми у вези са усменим, разговорним формама ословљавања и поздрављања за одређене узрасне групе, превасходно лексичке јединице, етикете, речи и изрази, устаљени поздрави и алтернација заменица *ти/Ви* у различитим старосним и социјалним срединама (нпр. *VASIĆ, V. 1979; JOSIĆ 1981; ŽIBREG, SAVIĆ 1982* о ословљавању на предшколском узрасту; *VASIĆ, I. 1979; Половина 1984; Вуксановић Дринчић, Милосављевић 2005* о употреби заменица *Ти/Ви* у различитим ситуацијама; *Вуковић 1984; Кашић 1987; Ивић 1989* о граматичким аспектима употребе ових заменица и неких етикета за ословљавање; *Јоцић 2011* о употреби етикета за ословљавање саговорника, затим заменица обраћања *ти/Ви*, као и поздрави при сусрету и растанку). Такође су анализирани уводни дијалози којима се успоставља контакт у говорној комуникацији (*ПИПЕР 2006*), као и начини ословљавања и поздрављања у епистоларном дискурсу

² Д. Кристал (*CRYSTAL 2004: 10–14*) издваја следеће основне жанрове електронског дискурса: имејл, чет групе, виртуалне играонице и веб (*www*), којима се могу прикључити и други, нпр., инстант поруке, коментари, блог итд. Сваки од њих има своја правила језичког понашања, поред заједничких, општих, а најгрубље посматрано могу се издвојити два прототипична жанра, имејл и чет (*БЕРГЕЛСОН 1999 www*).

српског језика (Поповић 2000). Изостају, међутим, како примећују Савић и Станојевић (2012 *www*: 99), подаци о невербалним знаковима у ословљавању и поздрављању, а посебно савремени подаци и анализа емпиријског материјала заступљеног у актуелној интернет комуникацији, њеним различитим видовима: електронској пошти, имејлу, електронским форумима, дискусијама, чету и др.

У малобројним радовима о електронској комуникацији на српском језику запажене су њене основне језичке одлике, а за одређене жанрове електронског дискурса (имејл, чет и форум дискусије), фрагментарно су наведени уобичајени начини ословљавања и поздрављања (исп. RADIĆ-BOJANIĆ 2007; ROPOVIĆ 2009; ГРАОВАЦ 2010).

Електронска преписка стекла је велику популарност међу корисницима и може се слободно рећи да је потиснула у други план не само традиционалну епистоларну комуникацију, која је готово замрла, него и фиксну телефонску, која је пре проналаска имејла била у експанзији. То је најбржи, најкомфорнији и најјефтинији вид комуникације и у приватним³ и у пословним круговима, због чега је у последњих двадесетак година стекао милионе нових поклоника широм света и придобио чак и оне који нису практиковали писање писама као начин комуникације (Поповић 2000: 211). Њена популарност и даље расте, будући да за слање и примање електронске поште више није неопходан компјутер, довољан је мобилни телефон, па се електронска преписка може одвијати у сваком тренутку и на сваком месту, а обавештење о пристиглом имејлу постало је тренутно. Напредак у технолошком смислу доноси промене и у погледу језичког израза, па тако у појединим облицима имејл преписке, пре свега приватним, али и оним пословним имејловима, он постаје све сведенији, неформалнији и приближава се говорном типу, израженом у синхронској електронској комуникацији, карактеристичној за СМС и чет. Општи тренд помака ка усменим одликама у жанровима електронског дискурса, међутим, није резултат само нових медија, односно средине у којој се одвија комуникација, већ глобалног културног тренда усвајања одлика усмене комуникације у писаном језику, присутног деценијама уназад, који је према истраживањима страних лингвиста, захватио његове бројне жанрове (исп. истраживање VIBER, FINEGAN 1989, које се односи на енглески језик, али нема разлога да се не претпостави да је исто и у другим европским језицима; исп. такође DANET 2002 *www*). Развој нових технологија несумњиво је томе дао велик допринос.

Писање и слање имејлова подразумева коришћење готових програма у којима су дефинисани изглед писма и бројне могућности за његово обликовање, слање и архивирање. Структурне особине и начин коришћења имејла познати

³ У приватној, личној комуникацији веома је доминантан и СМС (систем размене кратких порука путем мобилних телефона).

су већини читалаца ових редова (в. CRYSTAL 2004: 95–128). Сваки имејл састоји се од два програмски форматирана дела: заглавља, у коме су садржане информације о примаоцу (адресату, енгл. *To*), пошиљаоцу (адресанту, енгл. *From*) и теми (енгл. *Subject*), и главног дела, тзв. тела писма, намењеног писању поруке. Истраживачи истичу значај теме у имејл преписци, будући да је она својствена једино овој врсти комуникације и да је то прва информација коју прималац добије (поред имена пошиљаоца) када прими пошту, па од ње може зависити његов даљи однос и заинтересованост за дату преписку. У рубрици тема обично се наговештава садржај поруке или део садржаја, нарочито у пословној комуникацији (нпр. *Промоција књиџе; Научно веће; Позив за учење на 45. НССУВД*), али се ова њена функција може пренебрећи, пре свега у приватној преписци, па се користи као уводни део саме поруке и тада садржи поздрав или почетну реченицу писма (нпр. *Њоздрав; Види ову; Све изгледа боље од очекиваноџ...; Ако ти нешто треба од ових сличица...*; исп. CRYSTAL 2004: 99; РОРОВИЋ 2009), или одражава емоционални став адресанта према садржају поруке вршећи у прагматичкој равни експресивну функцију (нпр. *уф; ☺; jeee...*), а може остати и непопуњена.⁴

За разлику од говорне комуникације у српском језику за коју су карактеристични високо формализовани уводни поздрави *Добар дан, Добро јутро, Добро вече* (у зависности од доба дана), *Здраво* и *Хао*, у писаној комуникацији они по правилу изостају, а функцију успостављања комуникације преузимају лексичка средства, етикете (речи и изрази) за ословљавање и обраћање *Драџи, Поштовани* и сл. Завршни поздрави у писаној комуникацији (епистоларном дискурсу), за разлику од усмене, много су разноврснији. У усменој комуникацији уобичајено се употребљавају поздрави *До виђења* (који није везан за доба дана), *Довиђења пријатно* или само *Пријатно, Здраво* и *Хао* (MRAZOVIĆ, VUKADINOVIĆ 1990: 633), или се контакт прекида речима *Видимо се* или *Чујемо се* у футурском значењу (исп. Јоцић 2011: 338). У писаној комуникацији, избор лексичких средстава за прекид комуникације много је богатији и често садржи личну ноту (намеру, жељу, израз осећања говорника и сл.), нпр. *С (одличним) поштовањем, С другарским њоздравима* (као званични клише), са уношењем личне ноте *С најбољим жељама*, а у приватним писмима *Пуно срдачних њоздрава од Марка* или *Поздравља те Нада, Воли те твоја Нада* (MRAZOVIĆ, VUKADINOVIĆ 1990: 633).

У имејловима избор завршних поздрава сличан је онима који се употребљавају у епистоларном дискурсу, само је још слободнији, а степен оригиналности већи, што је одређено међусобним односом учесника у комуника-

⁴ У раду се нећемо позивати на аутоматски кодиране имејлове већем броју непознатих корисника, тзв. цанк имејлове или спам (енгл. *junk-mail, spam*), у којима се често у рубрици теме налазе аутоматски поздрави, нпр. *Welcome to the new Gmail inbox; Dobrodošli na eNekretnine.com!*

цији. Започињући комуникацију, адресант избором поздрава, односно начином обраћања, заузима одређени став у односу на адресата сигнализирајући му статус који му одређује у интеракцији (Поповић 2000: 160). Завршни поздрав по правилу следи уводни, будући да одражава правило социјалности и затвара започети тип комуникације. Могући су следећи типови односа саговорника, адресанта и адресата: статус солидарности, који подразумева једнакост и блискост саговорника, тзв. ти – ти однос, статус дистанцираности, који подразумева службеност, формалност, тзв. ви – ви однос, и статус неједнакости, разлике, тзв. ти – ви или ви – ти однос (исп. BROWN, GILMAN 1960). У сваком од наведених типова могу се издвојити подтипови према социјалном, друштвеном или породичном статусу учесника у комуникацији, разлици у годинама и сл., са тенденцијом њиховог укрштања.⁵ Љ. Поповић је издвојила пет основних структурних типова (жанрова) епистоларног дискурса у српском језику према одговарајућим регулативним правилима епистоларне интеракције (укључујући и степен социјалности), који се могу применити и на имејл преписку (Поповић 2000: 211). То су: приватна интимна преписка, приватна дистанцирана преписка, пословна преписка, дипломатска преписка и отворени тип писма (Поповић 2000: 78–79). За ову прилику посматраће се најфреквентнији завршни поздрав у приватној (личној) имејл преписци.

Завршни поздрав у писаном језику, за разлику од усменог, имају сложенију структуру и специфична обележја на плану семантичких и комуникативних функција. Поред конвенционалних форми опраштања *С њошћивоањем*, *Срдачно*, *Срдачан њоздрав*, *Поздрав* и сл. које представљају њихов централни део, у писаном (ређе у усменом) језику они обухватају и одређене изразе захвалности, учтивости и сл. који им непосредно претходе, као и опроштајни потпис адресанта на крају писма, с којим чине јединствену целину. Осим најопштије функције прекида контакта, као облика фатичке функције језика, завршни поздрав у писаном језику на метатекстуалном плану функционишу и као сложени дискурсни маркери⁶ означавања краја епистоларне интеракције (исп. Поповић 2000: 118–133; ПИПЕР 2006, за уводне дијалоге у усменој комуникацији). Њима се по правилу визуелно издваја завршетак од текста поруке, стављањем у нови ред, а у имејлу често остављањем веће белине између текста поруке и завршног поздрава.

Завршни поздрав у писаној комуникацији спадају у језичка средства говорне етикетије, због чега су високо конвенционализовани. Могућност

⁵ Љ. Поповић детаљно раздваја типове епистоларне интеракције према критеријуму социјалности који укључује параметре старости, тј. разлике у годинама, разлике у социјалном, друштвеном, породичном статусу и сл., в. Поповић 2000: 21–35.

⁶ Дискурсни маркери су према Љ. Поповић (2009 www) „средства која, vezujući različite formalne i sadržinske elemente teksta u celini, istovremeno vrše niz markernih, delimitacionih, konektorskih, topikalnih, dijaloških i pragmatičkih funkcija”.

да се у изразу који претходи поздраву у имејлу кратко искаже захвалност, пријатељско расположење према некоме, извињење и сл., даје им слободнији карактер који се огледа у већем степену индивидуализације језичког изрази и испољавању креативности у изражавању опраштања, карактеристичном за електронски дискурс. Наша грађа показала је да избор завршних поздрава, када је у питању однос солидарности и блискости учесника у имејл интеракцији, тзв. приватна интимна имејл преписка, највише одступа од конвенцијализованих поздрава. Бирају се поздраве којима се изражава фамилијарност, с једне стране; с друге стране, често се прибегава економичности у изражавању, због чега се поздраве скраћују или у потпуности изостају.

Веома је фреквентан завршни поздрав *Поздрав*, који има своје бројне варијанте *Срдачан њоздрав*, *Срдачни њоздрав* или само *Срдачно*, *Најсрдачнији њоздрав*, *Велики њоздрав*, *Леј њоздрав* или *Колеџијални њоздрав*, *Искрени њоздрав*, *Тојли њоздрав*, а у зависности од степена блискости саговорника, међусобне старосне, статусне, социјалне разлике и сл. овом поздраву се додају различити изрази којима се исказују поштовање, добре жеље, захвалност и др.

С њоци њовањем или С њоци њовањем и срдачно;
Срдачан њоздрав и свако добро или само Свако добро;
Поздрав и све најбоље или Све најбоље;
Уз жеље да лејо њведе ње ѡразнике, велики њоздрав и њољујци друџарима;
Јоци једном хвала и њоздрав;
Хвала јоци једном. Поздрав.

Ови изрази могу претходити поздраву у виду самосталне реченице у истом реду или издвојено, нпр.

Хвала на њњересовању. Поздрав;
Све најбоље вама и вацој њородици у новој ѓодини. Срдачан њоздрав;
За сада само оволико. Поздрав.

Некада се поздрав изоставља

Све вам најбоље у новој ѓодини желим;
Срећан рад и брзо оздрављење.

Такође могу имати функцију одржавања, продужавања започете комуникације, обезбеђивањем одговора адресата поруке на послат имејл подстицањем на његово деловање. То су најчешће изрази захвалности који се односе на будуће ситуације, тзв. захваљивања унапред и др. изрази:

Хвала унајред;
Унајред се захваљујем;
У њичекивању њвоѓа одѓвора, њоздрављам ње.

Са истом функцијом, у футурском значењу, јављају се изрази преузети из говорног дискурса (карактеристични за дискурс телефонског разговора):

Поздрав и чујемо се или само *Чујемо се*,

а израз *чујемо се* може претходити поздраву, нпр.

Чујемо се. Позз, :).

У новој електронској средини он добија и своје аналогне варијанте *Пишемо се, Чииамо се*, карактеристичне углавном за чет комуникацију (Поповић 2009), а у неформалној преписци млађих, и у имејлу. У дописивању младих чест је такође завршни поздрав *Хао/Хаос*,⁷ као и различите варијанте уобичајених форми за епистоларни дискурс *љубим ње / ѓрлим ње*.

Пољубац, или у виду емотикона :-*;

Велики њољубац;

Љубим вас ја и сл.

Завршни поздрав може бити написан и у личној форми:

Поздрављам вас срдачно;

Хвала. Поздрављам ње;

Поздрављамо вас.

Индивидуализација поздрава и креативност карактеристичне за имејл преписку, нарочито долазе до изражаја у пријатељској преписци, у којој је узајамни однос учесника одређен блиским, пријатељским статусом (пријатељ—пријатељ). Однос блискости, међусобне наклоности и сл. често се исказује графичким средствима, поновљеним словима, знацима интерпункције, емотиконима, који се наводе после поздрава или уместо њега, са улогом преношења емоционалног дела садржаја поруке:

Поздрав и лаку ноћ;

Јављам се суџра. Лаку ноћ, лејо сјавај!;

Поздрав (и све најбоље у новој години);

Поздрав :);

Велики, велики њоздрав :) :);

Поздравчић велики :) :);

Махање :);

Пољуби дечицу и за њебе велики њољубац!!!;

*Срећни њразници + љуби децу. :-**

Веома је фреквентно скраћивање које је у функцији економизације времена и уложеног напора, нпр. *Позз*, ређе *Поз/Поз*. или у комбинацији са графичким средствима *Позз :)* :). У породичној преписци у којој је узајамни однос

⁷ Немамо податке да ли овај завршни поздрав користе и старији у међусобној имејл преписци.

учесника одређен породичним статусом (нпр. родитељ–дете; сестра–брат; муж–жена и др.), или међу блиским пријатељима, када се имејл преписка наизменично одвија брзим размењивањем писама, поздравни најчешће изостају, што је диктирано основним прагматичким захтевима електронске комуникације комфором (удобношћу)⁸ и брзином.

Тенденцију изостављања поздрава не само у интимној приватној преписци већ и у дистанцираној, илуструје следећи пример преписке између учитељице једног одељења првог разреда основне школе и родитеља. Наиме, учитељица је послала групни имејл родитељима, у којем им се обратила конвенционалном формом *Поштовани родитељи*, а завршила поздравом:

Уживајте у распису!
Искрени поздрав!
учитељица Милица.

У одговору једног родитеља, у којем је приметан однос дистанцираности (употреба заменице *ви* у обраћању), поздравни (и уводни и завршни) у потпуности изостају:

Хвала лепо и ми вама желимо да се лепо проведеће за празнике.

Опроштајни потпис адресанта на крају писма у приватној преписци најчешће је посебно откуцан, мада може бити и аутоматски (у виду готовог шаблона). Откуцан потпис најчешће садржи само име пошиљача (или надимак), ређе име и презиме (што зависи од степена формалности), а често уместо имена само иницијал (почетно слово имена или почетна слова имена и презимена). Могу се срести и речи, пре или после имена, којима се одређују статус, занимање, квалификације и сл. у зависности од међусобног односа учесника у комуникацији и формалности поруке, нпр. *учитељица Милица; Ивана, мама*; некада само *учитељица*. У неким случајевима потпис сасвим изостаје. Без обзира на то што може изгледати да је опроштајни потпис у имејлу сувишан, јер се из његовог заглавља види пошиљалац поруке, највећи број приватних имејлова ипак га садржи у неком од наведених облика. Д. Кристал објашњава ову појаву новом улогом коју потпис има у имејлу у односу на традиционално писмо, – улога терминалног маркера, као и улогом стварног идентификатора када је имејл адреса непрозирна или када је имејл прослеђен (CRYSTAL 2004: 105).

⁸ Према БЕРГЕЛСОН 1999 www, „в лингвистической прагматике неформальное понятие 'удобства' уточняется как *экономиа усилий* говорящего (в данном случае – отправителя) и слушающего (получателя). Отправитель экономит усилия, деля сообщение более кратким, максимально редуцированным; получатель же, наоборот, для экономии своих усилий, связанных с декодировкой, нуждается в более развернутом, максимально эксплицированном сообщении. Эффективная коммуникация достигается путем балансировки усилий обеих сторон”.

Да сведемо. Имејл преписка веома је популаран начин комуникације међу људима широм света због брзине и комфора које пружа и јефтиноће коришћења. Изглед имејла, начини успостављања и завршавања комуникације, форме обраћања, вербални начини вођења и одржавања дијалога, наслеђени су из традиционалне поштанске преписке, а под утицајем нове, електронске средине, долази до модификације њихових лингвистичких и текстуалних параметара.

У електронској преписци, уводни и завршни поздрави су и даље део структуре имејл дускурса, као што су део структуре епистоларног дискурса, али за разлику од традиционалне преписке, степен слободе у избору поздрава је већи, поздрави су често лично интонирани, са посебним емоционалним набојем, интенцијом или поруком, са тенденцијом испољавања креативности и иновативности. Уочава се, такође, тенденција њиховог изостављања, нарочито у одређеним типовима преписке.

Примарна функција завршних поздрава у имејлу, без обзира на наведене разлике и без обзира на формалну развијеност (исказе који им претходе са функцијом изражавања различитих експресивних значења), и даље је, као и у папирном писму, обележавање његовог краја (тзв. дискурсни маркер краја), на шта указује и њихов положај у односу на текст писма – графичко издвајање стављањем у нови ред. Завршним изразима који претходе опрштајном поздраву пошилалац поруке такође може изразити различите интенције или свој емоционални однос према адресату и теми (захвалност, поштовање, жеље и др.), те подстаћи адресата на реакцију у виду одговора или деловања.

Однос међу саговорницима, адресантом и адресатом, утиче на степен формалности поруке и избор завршних поздрава. У приватној интимној преписци завршни поздрави су неформални или сасвим изостају, док у приватној дистанцираној преписци на употребу и избор завршних поздрава утичу социјални статус и блискост саговорника, па су могуће готово све варијанте, од формалних поздрава, који су углавном преузети из епистоларног дискурса, до неформалних, прилагођених захтевима нове средине (економизација времена, економизација језичких средстава, изналажење начина за преношење невербалних и експресивних, паралингвистичких елемената својствених усменој комуникацији).

Л и т е р а т у р а

БЕРГЕЛСОН, Мира. *Языковые аспекты виртуальной коммуникации*. <<http://www.rik.ru/vculture/seminar/index.html>>

ВУКОВИЋ, Гордана. Лексеме за ословљавање и њихова социолингвистичка анализа. О. Мишеска Томиќ (ур.). *Језичкије конџаќѝи во јуѓословенскајѝа заједница*.

-
- Скопје: Сојуз на друштвата за примената лингвистика на Југославија – Друштво за примената лингвистика на Македонија, 1984, 101–105.
- Вуксановиќ Дринчиќ, Радојка, Бојана Милосављевиќ. Учтивост у језику телевизије. *Бошковићеви дани, VI лингвистички скуп*. Подгорица: ЦАНУ, 2005, 199–211.
- Галичкина, Елена Николаевна. *Специфика компјутерног дискурса на англиском и руском језицима*. Дис. ... канд. филол. наук, Астрахань, 2001. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pK45VdgwjDsJ:vgpu.org/sites/default/files/disfiles/avtoreferat_galichkinoy_e._n..rtf+&cd=6&hl=sr&ct=clnk&gl=rs>
- Граовац, Драгана. *Дискурс интјернејског форума (на примеру Форума Б 92)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2010 (одбрањен магистарски рад, ментор проф. Вера Васић).
- Ивиќ, Милка. Нека запажања о роду и броју у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог* XLV (1989): 27–44.
- Јоциќ, Мирјана. Ословљавање и обраћање. *Говор Новог Сада*, Лингвистичке свеске 9. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2011, 297–346.
- Кашиќ, Јован. Неке појаве у вези са ословљавањем. *Трагом Вукове речи*. Нови Сад: Матица српска, 1987, 200–207.
- Кондрашов, Павел Евгеньевич. *Компјутерни дискурс: социолингвистически аспект*. Дис. ... канд. филол. наук, Краснодар.
- Котчетова, Н. В. *Компјутерни дискурс и форми интернет-комуникацији*. <www.esp-centr.sfedu.ru/.../Kochetova_stat'ya_.pdf>
- Лутовинова, Ольга Васильевна. *Виртуални дискурс: к определению понятия*. <<http://www.lingvomaster.ru/files/178.pdf>>
- Пипер, Предраг. О вводных диалогах в славянских языках. *Јужнословенски филолог* LXII (2006): 15–32.
- Половина, Весна. Употреба једине и множине личних заменица у обраћању саговорника у српскохрватском језику. *Научни састјанак славистија у Вукове дане* 13/1 (1984): 185–195.
- Поповиќ, Људмила. *Ејистјоларни дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2000.
- Поповиќ, Л. Електронна почта – новиј епистолярни поджанр. *Сборник доклада V Международног симпозиума «Состояние и перспективы сопоставительного исследования русского и других славянских языков»*. Белград, 2000, 211–218.
- Рязанцева, Татьяна Игоревна. Некоторые особенности реализации коммуникативных принципов и стратегий в условиях компьютерно-опосредованного общения. *Вестник МГУ, Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация* №1 (2007): 202–211. <<http://www.ffl.msu.ru/research/vestnik/1-2007-ryazantseva.pdf>>
- Савиќ, Свенка, Данијела Станојевиќ. Ословљавање и поздрављавање у српском језику: преглед истраживања (1979–2011). Данијела Станојевиќ и Свенка Савиќ (ур.). *Из ризнице мултијезичке Војводине: ословљавање и подрављавање у савременим језицима националних заједница у Војводини*. Нови Сад: Педагошки завод Војводине, 2012, 99–152. <http://www.pzv.org.rs/files/zbornik8_2012.pdf>

-
- ТРОФИМОВА, Галина Николаевна. *Языковой вкус интернет-эпохи в России, Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты*. Москва: Изд-во РУДН, 2004.
- ПОСИЋ, Павле. Утицај нових средстава комуникације на српски језик. *Језик данас* 21–22 (2005): 5–8. <http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/jezik_danas_21-22.pdf>
- ALBIJANIĆ, Jelena. Internet Discourse as a Hybrid Genre. Igor Lakić, Nataša Kostić (ur.). *Kroz jezike i culture*, Zbornik radova sa Treće međunarodne konferencije Instituta za strane jezike (ICIFL3) i Treće međunarodne konferencije o interkulturnoj komunikaciji. Podgorica: Institut za strane jezike, 2013. <<http://www.isj.ucg.ac.me/Publikacije/Across%20Languages%20and%20Cultures.pdf>>
- BARON, Naomi S. Writing in the Age of Email: The Impact of Ideology versus Technology. *Visible Language* 32 (1) (1998): 35–53.
- BARON, Naomi S. *Alphabet to Email: How Written English Evolved and Where It's Heading*. New York and London: Routledge, 2000.
- BIBER, Douglas, Edward FINEGAN. Historical Drift in Three English Genres. T. J. Walsh (ed.). *Synchronic and Diachronic Approaches to Linguistic Variation: Georgetown University Roundtable*. Washington DC: Georgetown University Press, 1989.
- BROWN, Roger, Albert GILMAN. The Pronouns of Power and Solidarity. Th. A. Sebeok (ed.). *Style in Language*. Cambridge – Massachusetts: The MIT Press, 1960, 253–276.
- CRYSTAL, David. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press (First published in printed format 2001), 2004.
- DANET, Brenda. European Union Summer School, University of Rome, June 2002, Lecture II. 1 THE LANGUAGE OF EMAIL. <http://www.europhd.it/html/_onda02/04/ss8/pdf_files/lectures/Danet_email.pdf>
- JOCIĆ, Mirjana. Osobine jezičkog komuniciranja vaspitača sa decom predškolskog uzrasta. *Prilozi proučavanju jezika* 17 (1981): 103–117.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića: Dobra vest, 1990.
- POPOVIĆ, Ljudmila. Leksičke inovacije u elektronskom diskursu srpskog i hrvatskog jezika. Branko Tošović (Hg.). Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Lexik – Wortbildung – Phraseologie (hg.) Branko Tošović, Münster et al., 2009, 165–183. <<http://www.ukrajinistika.edu.rs/index.php/2012-03-10-22-27-04/311-2014-05-10-13-02-25/>>
- RADIĆ-BOJANIĆ, Biljana. *neko za chat!?: diskurs elektronskih časkaonica ne engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Futura publikacije, 2007.
- TOMIĆ, Jelena. Analiza internet diskursa. Slavica Perović (ur.). *Analiza diskursa teorije i metode*. Podgorica: Institut za strane jezike, 2014. <<http://www.isj.ucg.ac.me/Publikacije/Analiza%20diskursa%20EBOOK.pdf>>
- VASIĆ, Ivona. Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja. *Prilozi proučavanju jezika* 15 (1979): 57–70.
- VASIĆ, Vera. Tipovi oslovljavanja odrasle osobe u govoru dece predškolskog uzrasta. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* III (1979): 175–180.
- ŽIBREG, Ivona, Svenka SAVIĆ. Neki aspekti u oslovljavanju u govoru dece predškolskog uzrasta. *Prilozi proučavanju jezika* 18 (1982): 5–26.

БОЖИЋ У ЦАРИГРАДУ

Називи хришћанских празника у науци о језику означавају се термином еортоними. Један од најзначајнијих хришћанских празника свакако је Божић и, као што је познато, тај празник је посвећен рођењу Исуса Христа. У свим словенским језицима постоје официјелни, званични називи празника и народни називи. Ова двојност условљена је појединачном традицијом сваког народа која је уткана у народне називе празника.

Званичан црквени назив у српском језику јесте *Рођење Христџово (Рођење Госџода Исуса Христџа)*, а народни је *Божић*. Наравно, народни називи (по мишљењу неких аутора „редуковани називи“) јесу распрострањенији, јер је коришћење пуних назива ограничено употребом у црквеним календарима, богослужбеним језицима и богословској литератури. Познато је да се празновање Божића код Срба разликује од прослављања овог празника код других православних народа. Те разлике нису теолошке, већ културолошке природе и укључују, осим пратећих елемената као што су: бадњак, полагајник, чесница и сл., и особен стандардни назив за празник Христовог рођења – Божић.

Старословенску деминутивну лексему *bōžić* (*mali bog > *Isus Hrist) чува још само савремени српски језик (у бугарском језику стандардни назив за Божић је *коледа*; у неким дијалектима *коледо*, док бугарски етимолошки речник бележи да се лексема *божик* / *божич* користила само у западним и југозападним дијалектима).

Хришћанска лексика у савременом турском језику у највећој мери је грчког порекла, док је веома занимљива чињеница да савремени турски језик користи две лексеме којима се означава празник Христовог рођења. Као еортоним за празник православних хришћана који се слави 7. јануара по грегоријанском календару чува се лексема *Vocuk* (што одговара српском називу *Божић*), а за Божић који се слави 25. децембра (као и за католички Божић) користи се засебна лексема *Noel*, пореклом из француског језика. Такође, лексема *Vocuk* налази се у основи компаративног дела поредбене фразеолошке јединице *Vocuk domuzuna dönnek*, која има значење „многа дебео, јако угојен, ухрањен“. Семантичка структура ове фразеолошке јединице је провидна, јер је у народу познат обичај припремања свињског меса за божићну трпезу, што карактерише православне обичаје прослављања поменутог празника. Хришћанска, православна културна информација у овом поредбеном фразеологизму садржана је у атрибуту *божићни*. И у српском језику постоји

компарација *дебео као њрасе (свиња)*, али без атрибута, што је и очекивано, јер није истоветан однос према свињском месу у различитим културно-језичким концептима разнородних култура и народа.

Може се претпоставити да су директни културни и језички контакти резултирали на примеру лексеме *Восик / Божић* ретком интерференцијом српског на турски језик. Веома је занимљиво и интердисциплинарно питање начина и времена преузимања ове лексеме. Осим масовних миграција становништва у српским и суседним земљама у време турских освајања, и сами Турци су често вршили таква расељавања и премештања српског становништва, нарочито у периоду од 15. до 17. века. Изузев премештања по казни или ради насељавања опустелих крајева, разлог за то било је и узимање радне снаге и људства за обављање великих послова. Једна од таквих присилних миграција била је и сељење становништва из околине Јагодине и насеља крај Велике Мораве у село Учдере, које су досељеници и основали. Имали су и једну посебну дужност – да тешу камен за велике грађевине у Цариграду. Међутим, одатле су се преселили у Бајрамич, вероватно у првој половини 18. века. Тачно време пресељавања из Србије на Галипоље тешко је утврдити. Научна претпоставка да је то најкасније 17. век поткрепљена је чињеницом да су галипољски Срби у свом говору развили многе посебне одлике, а за развитак појединих дијалекатских особина потребан је дужи временски период. Иако нису имали српског свештенства, ни службу на црквенословенском језику, већ су имали грчке свештенике и грчку цркву, ипак су се етнички одржавали као Срби. Под тим утицајем, слава је код њих замењена слављењем имендана, али се очувало традиционално слављење Божића, уз поздравно честитање: „Честит (ти) Божић!” и спомињање лексеме *Божић* у народним песмама. Друго масовно померање становништва које овде спомињемо датира из 16. века. Након освајања Београда, 29. августа 1521. године, султан Сулејман наредио је да се део становника Београда пресели у Цариград. Према изворима које је проучавао и забележио Стојан Новаковић, Срби су, по султановом допуштењу, понели са собом и поједине велике православне светиње међу којима су биле и мошти Св. Петке, мошти царице Теофаније и чудотворна икона Мајке Божије, за коју се претпоставља да је „живописана руком Св. Јеванђелисте Луке”. Ове велике светиње биле су и разлог што су српске исељенике у Цариграду дочекали патријарх, свештенство и мноштво народа. Новаковићева истраживања историјских списа и разгледање планова Цариграда сведоче о томе да су трагови насеља где су били смештени београдски досељеници јасно постојали крајем 19. века: „опазили смо на неколико стотина метара северно од Једи-куле (седам кула) ... цркву и улице око ње са натписом Белиград-Махала”. У историјским записима наш научник пронашао је податке о томе да је

султан београдске досељенике населио у „Насеље Београдско у подграђу Саматија, као и село Београд”. Становници села имали су задатак да се брину о водоводу за цео град и за села око Босфора. На самом том месту, Стојан Новаковић је сазнао најпре за постојање топонима *Белџрад* (назив за село и шуму), као и за црквицу уз село са гробљем. Сви знаци били су на грчком језику, што сведочи о утапању досељених Срба у други православни народ. Такође, утврдио је и постојање Белиград-Махале (Београдског насеља) на 700–800 м од замка Једи-куле ка северу и у том делу смештену цркву Успења Свете Богородице, познату као Београдска црква. Он сведочи и о сиромашној грађевини са богатством у иконама, обложеним сребрним накитом, која је реконструисана 1837. године и претворена у грчку цркву, али није наишао на трагове који би указивали на старе становнике и њихову народност. Савремена слика овог простора знатно је измењена не само због урбанизованог насеља у околини већ и због чињенице да Београдска црква више није позната под тим називом, већ као *Панаџија*, а да је за обилазак потребна дозвола патријарха. Црква се отвара на празнике Успења Пресвете Богородице (28. августа) и на празник Светог Трифуна, када патријарх служи литургију за мали број Грка који живе у том делу Истанбула. О судбини наших досељених сународника, као и о њиховом црквеном животу, више података могло би се пронаћи у Васељенској патријаршији, као и у Османском државном архиву у Истанбулу. Наведене белешке и савремени подаци сведоче о томе да се досељено српско становништво одавно асимилovalo у грчко становништво, тако да Срба на том простору више нема.

Тешко је утврдити где је и када лексема *Божих* тачно усвојена, тј. када је заживела у турском језику. Да ли је то повезано са вековним принудним досељавањем српског становништва на ту територију, да ли је од тих исељеника остао тај назив у народном говору или он своју употребу дугује присуству у званичним документима попут дефтера, остаје као отворено научно питање и задатак за будућа контрастивна лингвистичка истраживања.

ГРЕШКЕ У УПОТРЕБИ ЦРКВЕНЕ ЛЕКСИКЕ

У јавним полемикама све чешће се нечија тврдња квалификује и дисквалификује као *ортодоксна лаж*. Ево неколико примера из наших информативних гласила, укључујући и незаобилазни интернет: „За мој појам то је једна *ортодоксна лаж*“; „Усуђујем се рећи да је таква тврдња *ортодоксна* измишљотина или *ортодоксна лаж*“; „То је, наравно, *ортодоксна лаж* и неко ће због тога морати да буде санкционисан“. Тако и тренер – познат и по спортским успесима, али и по полемичарском дару – каже: „*Ортодоксна* је лаж да сам ја навијачима смислио песму ... и да сам наручио да [N. N.-у] скандирају, иако је он острашћени звездаш“. А ништа мање познати глумац обавештава јавност: „*Ортодоксна* је лаж да сам нападнут“.

Може се рећи да је *лаж* *још* *јуна*, *јрава*, *ајсолујна*, *очиљедна*, *обична*, *јросја*, *шарена*, *рејаша*, *јресна*, *масна*, *џола*, *дебела*, *јрљава*, *чисја*... Код ове последње могло би се поставити питање колико и како *лаж* може бити *чисја*, али ако се под тим атрибутом подразумева *још* *јуна*, *комилејна лаж*, *лаж* „без *јрунке истине*“, „*чисја од истине*“, онда се може рећи „*чисја лаж*“.

Нема сумње да онај који каже *ортодоксна лаж*, тај, сигурно, не зна да је реч *ортодоксна* грчкога порекла и да значи *јравославна*, *јравоверна*, *истинија*. А да ли се то желело рећи?

Ово није једина неадекватно употребљена реч из црквене и религиозне сфере уопште. Таква лексика – пола века код нас потискивана и занемаривана – сада се користи и кад треба и кад не треба. Но међу посленицима јавне речи није мали број оних којима су многи од тих појмова још увек далеки. У то нас готово свакодневно уверавају поједини такозвани ТВ водитељи који у ТВ студијама од присутне публике мало-мало па изнуђују „један велики аплауз“. Своје усхићење нечим или неким изражавају речима „супер“ и „прва лига“, а спремни су да упадну „усред“ репортаже и да обавесте гледаоце: „За тренутак прекидамо Мојковачку битку да погледамо рекламе“.

Има, међутим, и новинара којима је споменута лексика сасвим непозната, а – по природи свога посла – принуђени су да је понекад употребе. И како времена за „обуку“ нема, а извештај по редакцијском задатку мора да се напише – ето обиља лексичких промашаја. Илустроваћу то следећим догађајем.

Недавно су из Румуније у Горњи Милановац пренесени *јосмрјни осјааци* војводе Милана Обреновића, Милошевога брата по мајци. У извештајима и репортажама о том „путовању“ има неких лексичких и фразеолошких

омашки, које су се „отргле” новинарима, као што је *ексхумација* и за, уз њу, евентуални православни обред.

„Уз поштовање свих православних обичаја” извађене су „*мошћии* Милана Обреновића”, а „*дирљиво ојело чийао* је румунски епископ Теофан”, јавља један извештач. Румунски владика (епископ), међутим, није *чийао* него је *служио*, али не *ојело* већ *йарасѿос* (= *йомен*). А црквени обред праћен *йојањем* и *чийањем* молитава над покојником, то јест *ојело* над војводом Миланом Обреновићем, одслужено је једном завазда приликом његове сахране 16. децембра 1810. године. Свака друга „служба за покој душе” војводе Милана није *ојело* него *йомен* или *йарасѿос*. Како православно *ојело* и *йомен* (*йарасѿос*) садржајно и мелодијски спадају у сами врх црквене поезије и духовне музике, онда је новинарска синтагма „дирљиво опело” – плеоназам, јер је свакоме јасно да би било неуљудно уколико би тај обред био весело.

„По *йравославном румунском обичају*, божју службу за покој душе војводе Милана ... пратила је *йесма ѓологлавих мушкараца*”, пише други новинар. Но кад се већ описује тај чин, онда треба знати да „православна божја служба” не иде уз песму већ уз *йојање* верника, а обичај о коме је реч није само румунски, него је и општеправославни, што значи и бугарски, грузински, грчки, руски, српски ... Сувишна је и реч „гологлавих”, кад се зна да православно верници, мушкарци, на сваком богослужењу стоје гологлави, па и на помену. Зато Игуман Стефан у *Горском вијенцу* и каже: „Чуј, народе, сви скините капе! / Хоћу *сйомен* да чиним душама / витезовах нашега народа”.

У Горњем Милановцу – наставља репортер – пред лафетом „са моштима чувеног Обреновића ... дубок наклон свештеника и *реска молийва*”. Прави пример за *contradictio in adiecto* или, српски речено, за противуречност у придеву; пример раван „молећивој команди” или „дрвеном гвожђу”. Уз именицу *молийва* никако не иде атрибут *реска*, јер би то значило „молитва која *йара слух, сече слух; одсечна, сѿроѓа, ѓруба ... молийва*”.

И најважније. Црквенословенизам *мошћии* означава само *свейшѿиельске йосмрѿине осѿайке*, за које се, иначе, сматра да имају чудотворну *моћ* (множина – *моћи*). А посмртне остатке којима се не приписују такве *моћи* не треба називати *мошћима*, већ једноставно посмртним остацима или костима, у чему нема ничега пејоративног.

Но није само реч о грешкама у значењу него има несналажења и у акценту појединих речи из црквене лексике.

Није код нас мали број спикера, репортера и новинара аудиовизуелних гласила којима је акценат именице *йаѿријарх* у толикој мери „стран” да се понекад чини као да ту реч и изговарају „са страним акцентом”. Тешкоћу им представљају природа и место акцента у тој именици. И док *и з л а ж* у вести – гледајући било у папир испред себе, било да се све више и све очигледније ослањају на „идиота” – а несвикли на изговор те речи у народу, они

је артикулишу, вероватно под утицајем страних РТВ-а, „ударом” на први слог – **п̀а̀трија̀рх**, с краткосилазним акцентом на првом (!?) и без дужине на последњем слогу. Такав акценат, међутим, могућ је једино у вокативу једнине – **п̀а̀трија̀рше!** (с краткосилазним акцентом на првом, али и дужином на претпоследњем слогу), што је препоручивао и *Правойис* из 1960. године. Но ова препорука му дође као **велики савет – никаква помоћ**. Незамисливо је, наиме – али је могуће – да се врховном поглавару православне цркве неко обрати са „**п̀а̀трија̀рше!**” Такав вокатив је, међутим, **неупотребљив**, зато што се патријарху не обраћа ни са „**п̀а̀трија̀рше!**”, ни са „**оче!**”, ни са „**господине!**”, већ једино са „**Ваша светости!**” **Упозорење** онима што у речи **патријарх** погрешно наглашавају први слог: морају пазити да им у именицу **светост** не „улетити” и глас л!

Правописи који су се појавили у последњим деценијама не баве се питањем акцента, што, природно, и није предмет правописне норме. Зато остаје да се овде каже да на српском говорном подручју код именице *̀а̀трија̀рх*, сем у већ наведеном неупотребљивом вокативу једнине, *акцента̀и* **никада није на њевоме слогу**.

Дакле – једнина:

ном. **није** ни *̀а̀трија̀рх*, ни *̀а̀трија̀рш* (како се онедавно може чути тобожња корекција у акценту) **него** само ПАТРИЈА́РХ (с краткоузлазним акцентом на другом и пожељном дужином на трећем слогу);

ген. **није** ни *̀а̀трија̀рха* ни *̀а̀трија̀рша* **него** ПАТРИЈА́РХА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

дат. **није** ни *̀а̀трија̀рху* ни *̀а̀трија̀ршу* **него** ПАТРИЈА́РХУ (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

ак. **није** ни *̀а̀трија̀рха* ни *̀а̀трија̀рша* **него** ПАТРИЈА́РХА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

вок. у пракси неупотребљив, а у теорији ПА́ТРИЈА́РШЕ! (с краткосилазним акцентом на првом, али и дужином на трећем слогу);

инстр. **није** ни *̀а̀трија̀рхом* ни *̀а̀трија̀ршом* **него** ПАТРИЈА́РХОМ (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

лок. **није** ни *̀а̀трија̀рху* ни *̀а̀трија̀ршу* **него** ПАТРИЈА́РХУ (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу).

Множина:

ном. **није** ни *̀а̀трија̀рси* ни *̀а̀трија̀рши* **него** ПАТРИЈА́РСИ (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу), што је чешће, али је допуштено и ПАТРИЈА́РСИ (с краткоузлазним акцентом на другом слогу);

ген. **није** ни *̀а̀трија̀рха* ни *̀а̀трија̀рша* **него** ПАТРИЈА́РХА́ (с краткоузлазним акцентом на другом и дужином на четвртном и петом слогу), што је чешће, а ређе је ПАТРИЈА́РХА (с краткоузлазним акцентом на другом и дужином на трећем и четвртном слогу);

дат. **није** ни *й̑й̑ријарсима* ни *й̑й̑р̑јјарсима* **него** ПАТРИЈАРСИМА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

ак. **није** ни *й̑й̑ријрхе* ни *й̑й̑р̑јјрхе* **него** ПАТРИЈАРХЕ (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

вок. ПАТРИЈАРСИ! (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

инстр. **није** ни *й̑й̑ријарсима* ни *й̑й̑р̑јјарсима* **него** ПАТРИЈАРСИМА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу);

лок. **није** ни *й̑й̑ријарсима* ни *й̑й̑р̑јјарсима* **него** ПАТРИЈАРСИМА (с дугоузлазним акцентом на трећем слогу).

Ако неке од „говорних” посленика јавних гласила све ово изгледа компликовано, онда ево неупоредиво једноставнијег упутства за правилно акцентовање именице *й̑й̑ријарх*. Никада неће погрешити у акценту ове речи ако при њеноме изговору имају у виду како наглашавају реч *кардинал*, *кардина́ла*, *кардина́лу*... Тешко је, наиме, и претпоставити да ће се наћи неко ко ће реч *кардинал* изговорити с акцентом на првом слогу – *ка̀рдинал*. Била би то кардинална грешка. А кад већ не чине кардиналну, зашто да праве „патријархалну” грешку?!

Александар Лома

ГРОЗНИ ВИНОГРАДИ И РУЈНО ВИНО

При свом богатству наше књижевне баштине, тешко да у њој има нечег вреднијег и у светским размерима значајнијег од јуначких народних песама, и оне још од победе Вукове језичке реформе оправдано чине неизоставан део школске лектире свих српских нараштаја. Мени је још од детињства омиљено штиво била Вукова збирка у четири књиге, а како сам при руци имао издање без коментара, било је места на којима сам се бунио око значења појединих речи и израза. Понајвише забуне било је око неких „стајаћих речи”, како их је Вук називао. Савремена наука говори о епским формулама, а то су пре свега устаљени спојеви у којима описни придев стоји као атрибут уз именицу: *јарко сунце*, *рујно вино* итд. Усмени песник користи формуле прилично механички. Тако је грло увек *б(и)ело*, чак и кад је реч о „црним” Арапима које гони Краљевић Марко:

*Не сече и(х) њо̑ з̑рлу бијелу
Већ и(х) сече њо̑ свилену њасу.*

љуба је увек *в(ј)ерна*, чак и када изневери јунака:

*Ти ухвайи моју вјерну љубу,
Па је води у њоље широко,
Расшрџни је коњма на рејове*

вели, умирући, Змај Огњени Вук. Мене је у недоумицу посебно доводио епитет *џрозан*, јер ми се његова употреба у свим случајевима чинила непримењена, у најмању руку прејака, кад је реч о сузама, киши, зими:

*Књиџу џледа, џрозне сузе рони
(„Бој на Делиграду”)*

*Кано џрозна кица из облака,
Тако с' џросу џуцка од Србаља
(„Бој на Лозници”)*

*Љеџо џрође, џрозна зима дође
(„Раде од Сокола и Ашин-бег”)*

а практично неразумљива у споју *џрозни виноџрад(и)*. У песми „Марко Краљевић и Љутица Богдан”, кад се на почетку каже

*Иџра коња Реља од Пазара,
Наџони џа џреко виноџрада,
Па он ломи џрозна виноџрада;
Вели њему од Прилија Марко:
Прођ' се, Реља, џрозна виноџрада;
Да џи знадеџ, чиј су виноџради,
Далеко би коња обџонио,*

могло би се помислити да је виноград назван грозним у датом контексту, зато што је његов власник – Љутица Богдан, такав, тј. опасан по оне који му угрожавају имовину, али на крају се све лепо сврши, тројица јунака се измире са Богданом, а виноград, остаје *џрозан*:

*Пак сједоџе џиџи рујно вино,
Мезеџе џа џрозним виноџрадом.*

Тј. присмачу уз вино грожђем, што се добро слаже, осим ако би укус грожђа био одиста „грозан”. Ипак, у највећој мери збуњујуће за мене млада и неука, а верујем и за многе друге читаоце, било је једно друго место, иначе веома познато и штавише знаменито, јединствено у усменој епизици, не само српској. На почетку песме „Женидба краља Вукашина”, коју је Вук забележио од хајдука Стојана, Вукашин, желећи да Видосаву, жену војводе Момчила, премами себи, пише јој предочавајући предности своје престонице, Скадра, у односу на Момчилов Пирлитор под Дурмитором:

*Кад њо̀гледаш с ѓрада изнад себе,
Нишѝа немаш лијейо виђейи,
Већ бијело брдо Дурмиѝора
Окићено ледом и снѝјеѓом
Усред љейа, као усред зиме;
Кад њо̀гледаш сѝрмо исѝод ѓрада,
Муѝна ѝече Тара валовиѝа,
Она ваља дрвље и камење,
На њој нема брода ни ћуѝрије,
А око ње борје и мраморје;*

*А какав је Скадар на Бојани!
Кад њо̀гледаш брду изнад ѓрада,
Све њорасле смокве и маслине
И још они ѓрозни виноѓради;
Кад њо̀гледаш сѝрмо исѝод ѓрада,
Ал' узрасла шеница бјелица,
А око ње зелена ливада,
Кроз њу ѝече зелена Бојана,
По њој ѝлива риба свакојака,
Кадѓоћ хоћеш, да је ѝазе једеш.*

„Вјернијег, живљег и љупкијег описа природе нећете наћи ни у каквој народној поезији, и ја смјело тврдим да је почетак пјесме о Момчилу најљепши цвијет српског епоса” ... „увијек ме привлачио својом љепотом. А како сам се тек изненадио кад сам обишао та мјеста и својим очима видио како је типично вјерно описана стварност” написао је још 1858. у свом путопису по Херцеговини, Босни и Старој Србији руски конзул у Сарајеву и један од најистакнутијих слависта свога доба Александар Гиљфердинг (његове речи дате су у преводу Б. Чулића). Исти суд поновиће Тома Маретић, Војислав Ђурић и многи други изучаваоци нашег народног песништва, а мислим да би га свако од нас могао потписати. Не може се превидети ни лепота (а, изузев турцизама *ћуѝрија* и *ѝазе*, и чистота) језичког израза, али *ѓрозни виноѓради* тек овде боду очи и парају уши: у Скадру би, насупротив Дурмитору, све требало да буде лепо и красно, а никако *ѓрозно*.

Но саблазан овде постоји само за неупућене, а да бисмо се просветлили било је довољно отворити Вуков рјечник. У првом издању из 1818. Вук за придев *ѓрѓзан* даје само значење ’богат грожђем’ са горенаведеним примером *Па он ломѝ ѓрозна виноѓрада* и, без дефиниције значења, спој *ѓрозне сузе*, са примерима такође из народних песама. У другом издању из 1852. придодаје и *ѓрозна кишца* објашњавајући као ’крупна’ и илуструјући опет десетерцем: *Ведро небо, ѓрозна кишца ѝада*, али прави и празну одредницу *ѓрѓздан* упућујући на *ѓрѓзан*.

Сад је све јасно: не само да је *ѓрозни виноѓрад* заправо *ѓрѓздан*, грожђем богат, него је и *ѓрозна кишца* она која лије у гроздовима, крупним и обилним капима, а исто треба схватити и *ѓрозне сузе*. Од горе наведених епских потврда једино у *ѓрозна зима* имамо наш савремени придев *ѓрѓзан* изведен од *ѓроза*, али је и ту значење друкчије, оно, које се чува у изведеници *ѓрѓзница* ’болестан осећај хладноће, дрхтавица’: зима је пре свега хладно доба године.

Пометњу је унео гласовни развој придева који су се у прасловенском језику завршавали на **-zd-ьнъ*, **-st-ьнъ*, у женском роду на **-zd-ьна*, **-st-ьна*. У номинативу/акузативу мушког рода подвучени полуглас био је „јак” и озвучавао се у *a* пред којим се група *зд*, *сѝ* чувала; у свим другим падежи-

ма и родовима био је слаб и испадао, а групе *здн*, *сѣн* закономерно су се упрошћавале у *зн*, *сн*; тако су се придеви **grozdъnъ* од **grozdъ* и **grozъnъ* од **groza* у српском гласовно преклопили у већини облика; због тога се онај први након Вукова времена изобичајно па нас саблажњава кад се са њим сусретнемо у народној песми. На истом објашњењу заснива се језичка поука да је правилно рећи и писати *масѣан*, а не *масан*, *ѣосѣан*, а не *ѣосан*, а да је, напротив, неправилно *зависѣан* уместо *зависан*, јер тај придев није изведен од *зависѣ* већ од *зависѣѣ*; облик са *-ѣ-* је у том случају плод језичке појаве која се назива хиперкорекција. У *ѣозан*, *ѣразан* књижевна норма попустила је пред (природном) тежњом ка уједначењу основе: етимолошки правилно било би *ѣоздан*, *ѣозна*, *ѣраздан*, *ѣразна*, уп. рус. *поздний*, *опоздать* 'закаснити', *ѣраздник* 'празник' (дан који је „празан” од послова); на исти начин се објашњава и *нужан* уместо *нуждан* од *нужда*. У крајњој линији „крив” је сам Вук што је у корист начела „пиши као што говориш” одбацио етимолошки правопис: да је писао *ѣроздни виноѣради*, не би било забуне.

* * *

Успут смо горе у једном стиху наишли уз *ѣрозни виноѣрад* на *рујно вино*, не случајно, јер је то омиљен „стајаћи” спој у нашим народним песмама, познат и другим јужнословенским народима (бугарски *рујно вино*, словеначки *гѣјно вѣпсе*), код којих може бити заједничко наслеђе али и последица зрачења српске епске поезије. Тешко да ико „рујно вино” које пију епски јунаци замишља другачије неголи црвено, односно, како то обичније кажемо, црно. Уосталом, *црвено* (*црљено*) *вино* је алтернативна формула којој народни песник прибегава већ зависно од метра, тј. уклопивости облика у десетерац, у акузативу је, рецимо, чешће *рујно вино*, у генитиву *вина црвеноѣа*, инструменталу *вином црвенијем*, па се на први поглед може закључити да обе значе исто (*црно вино* непознато је нашем народном стиху!). Додуше, *црвен* / *црљен* у нашем данашњем језичком осећању непосредније описује боју, особито у пару са *бео*, као у песми „Марко Краљевић и бег Костадин”:

Нарани(х) и(х) леба бијелоѣа

И најоји(х) вина црвеноѣа

или „Косовка девојка”:

Причешћује вином црвенијем

И залаже лебом бијелијем,

док *рујно вино* има више архаичан призив. Ту нам, међутим, Вук у своме Рјечнику не помаже, него нас пре збуњује. За придев *рујан* он зна само у споју *рујно вино*, и преводи га на немачки као *gelblich* 'жућкаст' а на латински као *flavus* 'жут, црвенкастожут, плав (о коси)'. Ни у немачком ни у латинском

црно вино не означава се тим придевима, немачки је *roter Wein*, латински *vinum rubrum*. Те преводе Вук даје за *црвено вино*, тачније за песничку варијанту *црвеника*, са примером из епске песме:

*Иван сједи на ѿананој кули,
Те он ѿије црвенику вино.*

Лик *црвеника* скован је да се попуни стих, након што је **црвеноје (вино)* изгубило један слог контракцијом у *црвенѡ*; то сведочи да је ова формула доста стара; и закарпатски Украјинци славе у својим песмама *вінко червеноє*, док је у биљинама, јуначким песмама забележеним на руском северу, устаљена формула *вино зелёное*. Вина, разуме се, има у разним нијансама и њихове разне боје могу попунити читав спектар (*сиви* или *бели ѿино*, *ѿлави бурѡндац*, *злаѿни ѿорѿо...*), но морамо се упитати откуд је Вук знао које је боје рујно вино, када су тај назив он и његови савременици познавали само из народне песме; он се није употребљавао у свакодневном говору као ознака за одређену врсту вина, нити је сâм придев *рујан* у самосталној, предикатској употреби типа **„вино (или нешто друго) је рујно”* живео у језику. Одговор треба тражити у чињеници да Вук бележи назив биљке *руј*, придев одатле *рујев* и варијанту *рујевно вино* из десетерачке песме:

Сува љеба и рујевна вина,

а уз то назив за јестиву гљиву жуте боје *рујница*; како је пак руј биљка од које се традиционално добивала жута или жутоцрвенкаста боја, дошао је до закључка да је *рујан* придев изведен од *руј*. Иако би се могао поткрепити чињеницом да *рујев* може означавати боју (*коса му није ни риђа ни смеђа, неѡ чистѿо рујева*, описује Милован Глишић једнога свог јунака), тај Вуков закључак се након добрих век и по дискусије међу етимолозима испоставио као погрешан. Данас је превладао мишљење да придев *рујан* није од фитонима *руј* – који су Јужни Словени позајмили из латинског *rhus*, будући да су саму биљку упознали тек на Балкану – већ да му је у основи прасловенски глагол **rjuti* 'рирати'. Поименичен мушки род *рујан* Вук у другом издању Рјечника има из Дубровника у значењу 'септембар'; данас се тај назив употребљава код Хрвата, а среће се и у другим деловима словенског света; изворно је **rijьnъ* / **r'ijьnъ* као придев уз *měsєcъ* 'месец (дана)' означавао доба године када јелени ричу парећи се. Из основне семантике рикања, преко парења рогате дивљачи пропраћеног жестоком борбом међу мужјацима, развила се метафорична примена на људе, о чему сведоче наш глагол *узрујаѿи се* 'узбудити се, успалити се' и словачки придев *rijný* 'живахан, распојасан', а такође 'опојан' у примени на вино. Дакле, *рујно вино* није названо тако по свом изгледу, него по своме дејству.

Неко ће сад рећи: а шта са *рујном зором*? Хоћемо ли тврдити да је и зора тако означена не зато што се румени на обзорју, него стога што људе буди, да не кажемо узбуђује, *узрујава*? И за рујну зору знамо само из песме. И то не из великог броја народних песама, као за *рујно вино*, него из једне једине, уметничке песме. У нашој народној поезији зора никад није рујна, већ искључиво *б(и)ела*:

Тада б'јела зора забјелила.

Омиљена у Црној Гори у тој мери да је понекад називају незваничном тамошњом химном, песма која почиње стихом *Још не свиће рујна зора* настала је средином XIX века у Бачкој; написао ју је Василије Николић из Футога, чији је оригиналан текст недавно пронађен; у њему први стих гласи *Још не свићи бела зора*, ту је, дакле, у духу народне песме, зора *бела*, а где је и када постала *рујна* можемо само нагађати; можда је аутору преправке пред очима лебдела класична „ружопрста Зора” из Хомерових спегова, али свакако је одлучујућу улогу имало *рујно вино*.

Маријана Боџдановић
Никола Санковић

АКЦЕНАТСКЕ ЗГОДЕ И НЕЗГОДЕ: О СИЛАЗНИМ АКЦЕНТИМА ВАН ПРВОГ СЛОГА РЕЧИ

Српски језик, у поређењу са другим језицима, има прилично сложену акценатску структуру, и то у два погледа. Прво – у броју акценатских елемената – наспрам обично једног акценатског знака у другим језицима, у српском постоје чак четири. Они су истовремено и квалитативно (по тону) и квантитативно (по трајању) диференцирани. Њима се, својом фонолошком релевантношћу, придружује и неакцентована дужина – као пети елемент акценатског система нашег језика.

Дакле, у српском језику постоји пет акценатских елемената и ово су њихове графичке ознаке:

кратко-силазни: “	кратко-узлазни: `	дугосилазни: ^	дугоузлазни: ´	постакценатска дужина: ¯
-------------------	-------------------	----------------	----------------	--------------------------

Други разлог комплексности тог система тиче се акценатске дистрибуције. И док је у другим језицима најчешће акценат фиксиран за одређени слог у речи (на пример, за први – у мађарском, финском, чешком итд., или за последњи – у француском), у српском је пак његов распоред релативно слободан. Слобода у дистрибуцији акцената је само делимична и одређена је неколиким кључним поставкама акценатске норме нашег језика. Та се правила своде на следеће:

- силазни акценти су везани за једносложне речи и за први слог вишесложних речи;
- узлазни акценти се могу налазити на било ком слогу вишесложне речи, осим на последњем (ултими);
- неакцентована дужина може бити само поста акценатског типа, односно може доћи само иза акцентованог слога (не и испред, као у неким дијалектима који нису ушли у основицу нашег књижевног језика).

ЈЕДНО СЕ ЧУЈЕ, ДРУГО ЈЕ ПРОПИСАНО

Главна карактеристика књижевног језика јесте његов наддијалекатски карактер, а како говорни језик представља једну од две најважније реализације књижевног језика, ова карактеризација и за њега мора бити обавезујућа. На сваком језичком нивоу један је нормативни еталон – општи и универзалан, издигнут изнад појединачног, локалног и дијалекатског. На плану прозодије, и то у њеном акценатском делу, међутим, честа су мимоилажења између тог јасно одређеног нормативног еталона и свакодневне говорне праксе.

На овом месту ми ћемо указати на један тип одступања од акценатског стандарда српског језика. Тај вид одступања од нормативних прописа тиче се употребе силазних акцената ван првог слога речи. Овакав модел акценатске дистрибуције врло је фреквантан у говорној пракси, како у домаћим речима (нарочито сложеницама), тако и у страниј лексици. Према ортоепској норми нашег језика, силазни су акценти, као што смо видели, везани искључиво за једносложне речи и за први слог вишесложних речи, при чему последњи слог никада није акцентован. Међутим, у домаћим сложеницама и бројним интернационализмима силазни акценти су задржани на неком унутрашњем или на последњем слогу речи, чиме је нарушено једно од основних правила новоштокавског акценатског система.

Приказ оваквог типа разилажења између важећих правила и говорне праксе дат је у следећој табели:

		ГОВОРНА ПРАКСА		РСЈ	
стране речи	промена места и тона	∞	апсолвѐнт, аргумѐнт, асистѐнт, делинквѐнт, диригѐнт, командѐнт, матура̀нт, парламѐнт, архитѐкта	апсòлвент, аргùмент, асìстент, делìнквент, диригèнт, командант, мату̀рант, парла̀мент, архитèкта	
)	амбасѐдор, информѐтор, коментѐтор, радијѐтор, телевизија, теритѐрија	амбасѐдор, информѐтор, коментѐтор, радијѐтор, телѐвизија, теритѐрија	
	промена тона, али не и места	∞	арогѐнтан, интелигѐнтан, интересѐнтан, компјутер, консеквѐнца, репуб̀лика	арогѐнтан, интелигèнтан, интересѐнтан, компјутер, консеквѐнца, репуб̀лика,	
)	дистрибу̀ција, институ̀ција, инту̀иција, казино, капу̀ћино, опозѝција	дистрибу̀ција, институ̀ција, инту̀иција, казино, капу̀ћино, опозѝција	
домаће речи	промена места и тона	∞	благоврѐмен, целокуп̀ан, истоврѐмено, очиглѐдно, превасхѐдно, својевр̀стан, кућевлас̀ник, малогра̀ђанин, истомишлѐник	благòвремен, целòкупан, истòвремено, очìгледно/ òчигледно, превасхòдно, својеврстан, кућевлас̀ник, малòграђанин, истòмишлѐник	
)	земљорѐдник, разнорѐзний, задѐта̀ка, подѐта̀ка, очевидѐца, Југослѐвија	земљòрдник, разнòрѐзний/ рѐзнорѐзний, задѐта̀ка, подѐта̀ка, очевидѐца, Југòслѐвија	
	промена тона, али не и места	∞	пољоприврѐда, пољопривред̀ник	пољоприврѐда, пољопривред̀ник	
)	контранѐпад	контранѐпад/контранѐпад	

КАКО ДА РЕШИМО ОВЕ ПРОБЛЕМЕ?

Као што се из табеле види, силазне акценте ван иницијалног слога срећемо најпре код једног броја домаћих речи. Просечни говорник је у овим случајевима углавном поколебан и нема чврста акценатска решења у свом изговору.

Прозодијска норма нам даје два решења за отклањање силазних акцената са унутрашњег или последњег слога речи:

1. новоштокавско метатонијско преношење (промена места акцента и његове интонације: силазни акценти постају узлазни и померају се за један слог унапред). Показаћемо овај поступак на примерима из наше табеле:

пренесен кратак акценат: очиглѐдно → очìгледно

пренесен дуг акценат: земљорѐдник → земљòрдник¹

¹ Дугосилазни акценат ће, приликом преношења, за собом оставити неакцентовану дужину.

2. промена тона без мењања места акцента (у средини речи није допуштен силазни акценат, па само долази до промене интонације, чиме се добија узлазни акценат):

промењен кратак акценат: пољопрѝвредa → пољопрѝвредa

промењен дуг акценат: инститѹција → инститѹција

Највећи број случајева са силазним акцентима ван иницијалног слога речи представља лексика страног порекла. И она се уклапа у наш акценатски систем по приказаним моделима:

1. новоштокавско метатонијско преношење

пренесен кратак акценат: асистѸнт → асѸстент²

пренесен дуг акценат: амбасѹдор → амбасѹдор

2. промена тона без мењања места акцента

промењен кратак акценат: интелигѸтан → интелигѸтан

промењен дуг акценат: инститѹција → инститѹција

„ОВАКАВ ИЗГОВОР НЕ ДЕЛУЈЕ ПРИРОДНО”

Чест извор акценатских недоумица јесу управо наведени интернационализми и домаће речи, чији се прозодијски ликови косе са нашим ортоепским стандардом. Међу најширом популацијом доминира изговор ових речи са непренесеним акцентом, па исправне акценатске реализације које се могу чути на радију и телевизији (разуме се, не на свим) често умеју да делују одбојно и иритантно одређеном делу публике. Тако, на пример, за изговор *инѸдентѸ*, *ѸшерѸѸѸрија* и сл., какав се може чути код добрих спикера, просечни говорници знају да кажу да „није у духу нашег језика” и да га окарактеришу као „извештачен и неприродан”. То нам показује, с једне стране, одсуство знања о основним принципима нашег акценатског система код оваквих говорника, а с друге стране, одсуство настојања и тежње да се властити језички израз усклади са ортоепским стандардом.

**ГДЕ МОЖЕМО ПОТРАЖИТИ ОДГОВОР НА НЕКО
АКЦЕНАТСКО ПИТАЊЕ?**

За сада, најпоузданије информације о акценту неке речи пружају нам следећи речници нашег језика: тезаурусни *Речник срѸскохрваѸскоѸ књижев-*

² У I књизи Речника САНУ, поред акценатски адаптираних страних речи, у загради налазимо и облике са изворним акцентом: *асѸстѸнтѸ* (*асистѸѸнтѸ*), *аѸсолвѸнтѸ* (*аѸсолвѸнтѸ*). Речи са непренесеним акцентом су дате због широке употребе у говорној пракси, али у уводу I књиге стоји да оне „не одговарају основној системи употребе акцената” (РСАНУ, књ. I: XXXVII).

но̄г и народно̄г језика САНУ, шестотомни *Речник ср̄скохрвай̄ско̄га књижевно̄г језика* Матице српске и једнотомни *Речник ср̄ско̄га језика Матице ср̄ске*. Међутим, не могу се сви облици једне речи, па ни све речи, наћи у једном речнику. Уз то, за наш језик је карактеристична промена акцента у парадигми, те је јасно да нам недостају акценатски приручници у којима бисмо се могли обавестити о акценту свих облика једне речи.

ШТА КАЖУ НОРМАТИВИСТИ?

Због несклада између норме и говорне праксе код наведених категорија речи све се више чују гласови појединих лингвиста који указују на потребу за ревидирањем акценатске норме у овом погледу. Као главни аргумент за иновирања акценатског система наводи се употребна вредност одређених језичких јединица, тј. схватање да све оно што је фреквентно у живом говору има квалификације да уђе у оквир норме књижевног језика. Изнећемо ставове појединих лингвиста који, због великог раскорака између ортоепског стандарда и живе језичке материје, указују на неопходност ревалоризације традиционалне акценатске норме.

Егон Фекете, разматрајући проблем силазних акцената који се у говорној пракси реализују ван првог слога речи, износи неколико кључних поставки: „(1) да је акценатски систем данашњег стандардног језика у извесној мери другачији од Вуковог; он није толико измењен колико је проширен новим својствима; (2) да се силазни акценти изван првог слога у појединим речима, односно категоријама речи дистрибуирају, сходно савременом језичком осећању, по одређеном систему, а у оквиру система углавном доследно и (3) да савремена акценатска нормативистика не прати ажурно стање ствари, односно не реагује прескриптивно, остајући на ономе што или више не живи или што нема шансе да се даље одржи, чиме се уједно стимулише становита прозодијска произвољност и неуједначеност у језичкој пракси. Отуда, признајући да се, начелно, не може прихватити ни *ѝољѝрӣврѝеда* ни *ѝољѝѝрӣврѝеда* већ једино *ѝољѝрӣврѝеда* и др., отворена су врата за уважавање чињенице да је за наш језички израз извесно одступање од новоштокавских језичких канона нормална ствар” (ФЕКЕТЕ 2002: 1323–1324).

О одступањима од правила акценатског система српског језика говорио је и Митар Пешикан. У *Ср̄ском језичком ѝриручнику* он наводи примере новијих позајмљеница код којих је сасвим обичан силазни акценат ван првог слога, па чак и на последњем слогу речи: *бѝрибѝѝри*, *ѝијуѝиѝу*, *рокенро̄л*, *рѝӣѝа̄кѝр*, а затим наглашава да не би био реалан покушај да се овакав акценат одстрани из стандардног изговора, те да се наведене речи изговарају са пренесеним акцентима. Ипак, пише даље Пешикан, „онде где је у некој мери ушао у обичај и акценат усклађен с општим правилима, треба га подржавати;

на пример, ко тежи узорном наглашавању даће предност бољем акценту *Јуџòслáвија*, иако је (и код новоштокаваца) акценат *Јуџослáвија* много распрострањенији.” Када су у питању стране речи, дата је предност поштовању системског норматива: „Снажна је тежња да се акценат задржи на истом месту као у страном језику и кад се налази на последњем слогу, те добијамо акценте несагласне с нашим системским правилима: *реферèнѝи, ађуѝиáнѝи, дијамáнѝи*, ређе *ролò, кабарè*, а још ређе (у ствари регионално) *сѝилѝисѝи, социјалѝисѝи, ѝроѝràм*. Овакви акценти не сматрају се књижевним, те се у приручницима нормирају акценти типа *рефèрениѝи, ађуѝиáниѝи, ѝроѝàрам, рòлò* (ген. *ролда*) итд. И у програмима радија и телевизије треба им свакако давати предност и настојати да се позајмљенице које уводимо у наш језик и наглашавањем прилагоде домаћим обрасцима” (Пешикан 2004: 86–87).

Милорад Дешић се, када је посреди акценат домаћих сложеница, такође залаже за уважавање стања које се среће у живом језичком изразу: „Српски акцентолози су се залагали за поштовање принципа стандардне акцентуације, тј. за избегававање силазних акцената ван првог слога, па су предлагали да се у сложеницама акценат помјери на претходни слог (*самòуѝрава, ѝòлò-ѝривреда, куѝòѝродаја*) или да се мјесто силазног акцента узме узлазни на истом слогу (*самоуѝрава, куѝòѝродаја*) – Пецо 1971: 83. Сматрамо да није потребно инсистирати на акцентима типа *ѝòлòѝривреда, куѝòѝродаја*, јер је изговор са силазним акцентом (*ѝòлòѝривреда, куѝòѝродаја, самòзáѝиѝиѝа*) одувијек сасвим обичан, а помјерени акценат (*ѝòлòѝривреда, куѝòѝродаја*) звучи чак неприродно” (Дешић 2010: 407).

И Гордана Драгин у свом раду *Прозодијска норма у сѝиáндáрдун и дијалекáиѝ* истиче да „појава непренесених акцената у неким категоријама у стандардном изразу, иако је често конкурентнија од облика са пренесеним акцентом, још увек није добила дужну пажњу наших нормативиста. Ово је само још један апел да се на том плану уради нешто радикално ново. Било би примерено, рецимо, да нормативисти ревидирају своје ставове и дозволе да у свим језичким сферама и конкурентнија акценатска форма са силазним акцентима на непрвом слогу буде стандардна. Слободнија дистрибуција силазних акцената са незаобилазном потврдом у народним говорима Војводине само би реално одсликавала актуелно стање у нашој актуелној говорној речи” (Драгин 2012: 567).

Када су посреди прописана нормативна решења за уклањање силазних акцената са унутрашњег или последњег слога речи, Милан Шипка истиче да треба разликовати процес метатонијског преношења силазног акцента на претходни слог од процеса промене тона силазног акцента на истом слогу. У првом случају реч је о „нормалном преношењу акцента на претходни слог, па би у свим таквим случајевима, изузев пејоратива, требало признати као стандардну такву акцентуацију, дајући јој чак и одређену предност

-
- МАРКОВИЋ, Светозар. О акценту неких категорија ријечи који је у супротности са акценатским системом српскохрватског стандардног језика. *Зборник радова њосвећених усјомени Салке Назечића*. Сарајево: Свијетлост, 1972, 81–86.
- ПЕШИКАН, Митар. Акцент и друга питања правилног изговора. У: *Српски језички љриручник*. Београд: Београдска књига, 2004, 65–91.
- ФЕКЕТЕ, Егон. Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акценатске нормe. *Јужнословенски филолоџ* LVI/3–4 (2000): 1297–1329.
- ШИПКА, Милан. О „ремећењу” основних правила стандардне (новоштокавске) акцен-туације. У: *Стандарднојезичка љреисљийивања 3*. Нови Сад: Прометеј, 2011, 9–40.

Милорад Телебак

ЈЕЗИЧКО „ПУТОВАЊЕ” ПО СРПСКОЈ (О ДЕКЛИНАЦИЈИ НЕКИХ ТОПОНИМА И ИЗВОЂЕЊУ ЕТНИКА И КТЕТИКА)

Често се, и све чешће откако се језик не учи у школи, могу чути, чак и прочитати, погрешни падежни облици назива неких мјеста (топонима). Два су основна узрока томе.

Први узрок је погрешна представа у свијести говорника о роду и броју именице, топонима. На примјер, они који мисле да је топоним *Ужице* именица женског рода у једнини, они говоре: „из Ужицџ”, „у Ужицама” (као: на улицама) – умјесто: из *Ужица*, у *Ужицу* (као: са лица, на лицу), јер је то именица средњег рода у једнини.

Други разлог је у томе што су многи топоними (називи села, градова, покрајина, држава) настали поименичавањем (супстантивизацијом) при-дјева. Најчешће су то именице женског рода (*Француска*, *Енљлеска*, *Срљска*...); средњег (*Косово*, *Брчко*, *Високо*...), рјеђе и мушког рода (*Имољски*, *Љубу-шци*...). Топоними женског и мушког рода задржавају придјевску (адјектив-ну) деκлинацију (из *Француске*, у *Француској*; из *Имољскоџ*, у *Имољском*...), док су неки топоними средњег рода задржали придјевску промјену (из *Брч-коџ*, у *Брчком*), а неки примили именичку (са *Чемерна*, на *Чемерну*...). Тип промјене разликује се по дужини завршног вокала: придјевска промјена има дуги вокал (*Рудџ*, из *Рудоџ*, у *Рудом*), а именичка – кратки вокал (*Гац-ко*, из *Гацка*, у *Гацку*). Неријетко се, међутим, чују погрешне деκлинације: „у Руду” – умј. у *Рудом*, и „на Чемерном” – умј. на *Чемерну*.

Гријеши се и у употреби назива становника (етника) за поједине називе мјеста, области, што је и разумљиво с обзиром на постојање разних наста-

вака за њихово извођење. Најчешћи наставци су *-ац* (*Мосџарац* и сл.); *-анац* (*Србијанац* и сл.); *-анин* (*Чачанин* и сл.); *-јанин* (*Беоџрађанин* и сл.); *-лија* (*Нишљија* и сл.); *-аџ* (*Фочак* и сл.). Према свим овим наставцима стоји, као моциони знак за женски род, наставак *-ка* (*Мосџарка*, *Србијанка*, *Чачанка*, *Беоџрађанка*, *Нишљија*, *Фочанка*).

Етници на *-ин* (*Србин* и сл.) специфични су по томе што множину граде без наставак *-ин* (Срби, а не „Србини”), а моциони наставак за женски род је *-киња* (*Срџкиња* и сл.).

Уз неке топониме иду по два етника, један обичнији и други мање обичан: *Фоча – Фочак* (и мање обично: *Фочанин*), *Брчко – Брчак* (и мање обично: *Брчанин*), *Тузла – Тузлак* (и мање обично: *Тузланин*) и сл. Сасвим су необични етници *Требињанин*, *Невесинјанин*; у употреби су само *Требињац*, *Невесинјац*.

Има случајева када се етник и ктетик граде другачијим наставцима од очекиваних, „искачући” из своје категорије: *Ваљево – Ваљевац*, *ваљеВСКИ*, а *Краљево – Краљевчанин*, *краљевачки*; *Ниш – Нишљија*, *Нишљија*, а *Сарајево – Сарајлија*, *Сарајка*.

Понекад различити наставци за извођење етника уносе разлике у њиховим значењима: *Азија – Азијац* (становник Азије) и *Азијаџи* (у негативном значењу), *Европа – Европљанин* (човјек из Европе) и *Европејац* (човјек европских манира).

Сад, „наоружани” са ово мало знања, крећемо у посјету мјестима и људима које погрешно мијењамо и називамо.

Назив варошице у Херцеговини – *Гацко* је поименичени придјев који се мијења по именичкој промјени: *Гацко – из Гацка*, у *Гацку* (као: стакло, стакла, на стаклу). *Гачани* и *Гачанке* праве чувени *џаџачки* кајмак. (Не „Гатчани”).

На путу Гацко–Требиње налази се градић *Билећа*, чији назив је данас женског рода у једнини и тако се мијења: из *Билеће*, у *Билећи* (као: из вреће, у врећи), а не средњег рода, како се може чути: из „Билећа”, био је „у Билећу” (као: плеће, плећа, плећу). Ту је и *Билећко* језеро, гдје се одмарају *Билећани* и *Билећанке*.

Сјеверно од Гацка, према Тјентишту, налази се планински превој *Чемерно*. Назив му је поименичени придјев средњег рода који има именичку промјену: преко *Чемерна*, на *Чемерну* (као: без сјемења, о сјемени), а не „преко Чемерног”, „на Чемерном”, како редовно јављају метеоролози.

Топоним варошице *Рудо*, на тремећи Српске, Србије и Црне Горе, поименичени је придјев средњег рода (*рудо – црвенкасто*) и има придјевску деклинацију: из *Рудоџ*, у *Рудом*. Неки метеоролози то никако да науче и упорно извјештавају о температури „у Руду”. *Руђански* становници су *Руђани* и *Руђанке*.

Сјеверније од Рудог према Зворнику је висораван *Бирач*. Падежни облици овог топонима гласе: са *Бирча*, на *Бирчу* (дакле, са непостојаним *а*). На *бирачкој* (не „бирчанској”) висоравни живе *Бирчани* и *Бирчанке*. (Можда је одатле

поријеклом оборкнез Илија Бирчанин, кога је Филип Вишњић опјевао у пјесми „Почетак буне против дахија“.)

По топониму Бирач названа је Фабрика глинице „*Бирач*“ у Зворнику. Њен назив најчешће изговарају и пишу са *a* у свим облицима: радници „Бирача“, производња у „Бирачу“ – умјесто „*Бирча*“, „*Бирчу*“.

Брчко на Сави, као поименичени придјев средњег рода, има придјевску промјену: из *Брчко̄з*, у *Брчком* (као грчког, грчком). У њему живе *Брчаци* и *Брчанке*. Према међународној арбитражи, *брчански* (и рјеђе: *брчки*) статус је специфичан; оно је Дистрикт Босне и Херцеговине.

Топоним *Соколац*, на Романији, има промијењено *л* у *о* у свим зависним падежима: са *Сокоца*, на *Сокоцу* (не: „Соколца“, „Соколцу“). *Сокочани* и *Сокочанке* добро подносе хладне и сњежне *соколачке* зиме. – Као Соколац мијењају се и Долац, код Травника: из *Доца*, у *Доцу*, те Столац, код Мостара: из *Сџоца*, у *Сџоцу*.

Будући да је општа именица *варош* женског рода на сугласник (као: кокош – од кокоши, са кокоши), врло често се топоним *Коџор Варош*, недалеко од Бање Луке, употребљава са погрешним падежним облицима: „из Котор Вароши“, „у Котор Вароши“. То може да има упориште и у промјени топонима *Нова Варош* (у Србији), који има „женску“ промјену: из *Нове Вароши*, у *Новој Вароши*. Међутим, *Коџор Варош* има само „мушку“ промјену: *Коџор Варош* – из *Коџор Вароша*, у *Коџор Варошу*. Наиме, први дио сложеног назива Котор Вароша – *Коџор* назив је некадашњег града на оближњем узвишењу, а други дио – *Варош* је назив каснијег насеља насталог у низини, уз ријеку Врбању. Топоним *Коџор*, који је мушког рода, наметнуо је своју „мушку“ промјену данашњем сложеном називу *Коџор Варош*, из *Коџор Вароша*, у *Коџор Варошу*. То могу да потврде *Коџорварошани* и *Коџорварошанке*, сви у *коџорварошком* крају. (Исту промјену има и *Нови Варош* у Хрватској, недалеко од Градишке.)

Слично томе, дешава се да општа именица као атрибутив „намеће“ свој род властитој именици коју одређује: (планина) *Вележ* – женски род на сугласник: од *Вележи*, на *Вележи*, а (клуб) *Вележ* – мушки род: отишао из *Вележа*, игра у *Вележу*.

Градишка, на Сави, у Српској, има падежне облике са палатализацијом и без ње: у *Градишки* и у *Градишци* (не „у Градишкој“). Етник је *Градишчанин*, *Градишчанка*, а ктетик – *џрадишчански*. (За разлику од *Градишћанин*, *џрадишћански* – према *Градишће*, у Аустрији.)

Од оронима *Динара* изведенице су *Динарац* – становник Динарске области, *динарски* – који се односи на Динару (динарски тип, нпр.). Такве облике би требало да има и *Козара*, али она „искаче“ из овог творбеног модела. Наиме, етник је само *Козарчанин*, *Козарчанка*, а ктетик је *козарски*: *козарски збјегови* у Другом свјетском рату, *Козарска Дубица* (нови назив раније Босанске Дубице), али је само *Козарачко коло* (коло Козарчана).

КЋИ ИЛИ КЋЕР

На недавном такмичењу из српског језика постављено је и питање како у номинативу гласи именица чији је акузатив *кћер*. Понуђена су три одговора: а) само *кћи*, б) само *кћер*, в) може и *кћи* и *кћер*. Одговор да се тачно решење налази само под а) изазвао је недоумице и ђака и појединих професора. Питали су (се) како гласи акузатив именице *кћер*, која се у том лику налази као одредница у Речнику српскога језика Матице српске.

Овде се ради о старој словенској речи за именовање сродства, која се уз именицу *мајџи* једина мењала по тзв. промени именица женскога рода сугласничких основа. Ове именице су у номинативу једнине гласиле *мајџи* и *кћи*, а у свим осталим падежима је сачувана стара основа на *-ер-* (ном. *мајџи*, ген. *мајџере*, дат. *мајџери* итд., односно ном. *кћи*, ген. *кћере*, дат. *кћери* итд.). Оне су током историјског развоја изгубиле своју промену (именица *кћи* је пришла именицама типа *сџвар*, а именица *мајџи* именицама типа *жена*), али су сачувале старе основе. Тако именица *кћи* у номинативу једнине и даље тако гласи (Пред њим је стајала Божићкина *кћи* – М. Црњански, Сеобе; А њена *кћи*, Текла, није у кући – Исто), а у ген., дат., вок. и лок. гласи *кћери* (Њени родитељи морали су осетити да има јаче умне способности од њихове *кћери* – Ц. Остин, Ема; Краљ ми је наредио да запросим руку ваше *кћери* за младог маркиза Медину – Ј. Потоцки, Рукопис нађен у Сарагоси; Нашој *кћери* је потребна ваша брига – Исто; Де, *кћери*, де још ону – Б. Станковић, Коштана; Врло је срећан што због тога може о својој *кћери* да мисли најлепше – Ц. Остин, Менсфилд парк); у ак. *кћер* (Сматра се да Халеви није имао синова него само *кћер* – М. Павић, Хазарски речник; Авдага [је] дао своју *кћер* за Мустајбегова сина – И. Андрић, На Дрини ћуприја), у инстр. *с(а) кћерју* и *с(а) кћери* (Маћеха се *са* својом *кћерју* опет спреми у цркву – Баш Челик; Пође некакав цар са женом и *са* својом *кћери* да се шета по мору – Све, све, али занат); облици множине су: ном. *кћери* (Лепе су вам *кћери*); ген. *кћери* (Уживала је у срећи својих *кћери*); дат. *кћерима* (Пружали су јој све што и својим *кћерима*).

Као што се види – регуларан облик номинатива једнине јесте *кћи*, а облик *кћер* је акузатив једнине. Честа употреба акузативног облика *кћер* у номинативу довела је до тога да нормативисти у једном тренутку прихвате и тај облик као правилан. То доноси, нпр., Правопис из 1993. године. Дакле, било је прихваћено као правилно и: „Ваша *кћи* је права лепотица” и „Ваша *кћер* је права лепотица”. Како се речници док се пишу управљају према важећој норми, то се догодило да се облик *кћер* нађе као одредница у једно-

томном речнику Матице српске, док је овај облик у шестотомном Матичином речнику обележен као покрајински. Правопис из 2010. враћа се старијим нормативним правилима и прихвата као правилно само *кћи* у номинативу, *кћер* у акузативу.

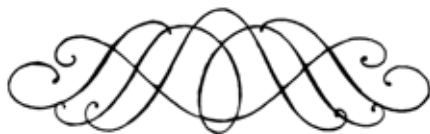
Обрнута ситуација – да се у акузативу користи облик *кћи*, што се такође чује у свакодневном говору, не прихвата ни старија ни новија нормативистичка литература. Дакле, само: „Поздравите вашу *кћер*”, не и: „Поздравите вашу *кћи*”.

Данас су у употреби још два облика у номинативу – *кћерка* (добијено од *кћер* и суфикса *-ка*) и *ћерка* (добијено упрошћавањем почетне сугласничке групе *кћ-* у *кћерка*). Облик *ћерка*, који је доспео из народних говора, а бележи га и Вук у свом Српском рјечнику, у ствари је и најчешћи облик у свакодневном говору. Стога нормативисти допуштају и његову употребу у стандардном језику. Речник српскохрватскога књижевног језика Матице српске, као и Речник Српске академије наука и уметности предност дају облику *кћи*, али не дисквалификују ни облике *кћерка* и *ћерка*.

Најновији Правопис доноси на првом месту облик *кћи*, а потом и *кћерка* и *ћерка* (дат. *(к)ћерки* и *(к)ћерци*, придевски облик *(к)ћеркин*).

Дакле, од четири облика који су у употреби: *кћи*, *кћер*, *кћерка* и *ћерка* најновија нормативистичка литература у номинативу предност даје облику *кћи*, допушта облике *кћерка* и *ћерка*, а не прихвата облик *кћер* (који остаје резервисан само за акузатив).

Народни говори знају и за читав низ других облика добијених или упрошћавањем иницијалне сугласничке групе, или њеним фонетским преобликовањем, као нпр.: *ћи*, *ћер*, *шћи*, *шћер*, *шћера* и сл. Ниједан од њих није допуштен у књижевном језику.

ШТА РАДИ КЛАДИОНИЧАР?

Данас је уобичајено да се за човека који се клади каже – *кладионичар*. Ево, 2007-е изишла је код нас књига Милоша Ивановића о системима клађења под насловом *Професија кладионичар*. Сајт за дојаве онима који се кладе носи назив: www.kladionicar.net, а једна новокомпонована песма, која говори о човеку који се клади, а среће нема, носи наслов „Кладионичар”.

Иако је реч *кладионичар*, наведенога значења, врло честа, ње ипак нема у Закону о играма на срећу Републике Србије од 24. 11. 2011, где се лице које се клади назива – *учесник (иџре)* или *учесник у иџри/иџрама (на срећу)*, а власник кладионице – *иџриређивач иџара на срећу*. Нити је пак има у Закону о играма на срећу Републике Српске од 27. 11. 2012, где се вели: *учесник (у иџри)* или *иџриређивач иџара на срећу*.

Исто тако, наведене речи нема ни у једном великом речнику српскога језика. Речник наших књижевних речи и израза, шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (прва три тома и Матице хрватске), за човека који се клади даје *кладилац*, споредно *кладийељ*, с тим да је *кладийељ* реч наведена из дела хрватског писца Јосипа Драженовића. Речник наших и књижевних и народних речи и израза, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, за човека који се клади исто даје *кладилац*, споредно *кладийељ*, наводећи реч *кладийељ*, као у и речнику Матице српске, из хрватског писца Драженовића и још ставља назнаку да је реч – необична. А речник наших савремених књижевних речи и израза, једнотомни *Речник српскога језика* Матице српске, даје једино *кладилац*, остављајући по страни (необичну) хрватску реч *кладийељ*. Исто тако и наш савремени правописни речник, *Правописни речник српског језика* Милана Шипке даје једино и само *кладилац*.

За (необичну) хрватску реч *кладийељ* ја, сасвим очекивано, никад нисам чуо, а верујем ни већина читалаца ових редова. Сећам се, међутим, да сам као дете, кад ме је покојни деда водио на београдски „Хиподром”, на тамошњем шалтеру за уплату чуо да се људи који се кладе зову *кладиоци*. Ипак, реч *кладилац* данас мало ко употребљава у говору и за њу је у електронском корпусу савременог српског језика Математичког факултета у Београду нађено само 26 потврда. Ову је реч у говорном српском језику сменила реч *кладионичар* и за њу, као фреквентнију, у поменутом електронском корпусу (заједно са од ње изведеним придевом *кладионичарски*) – проналазимо 161 потврду.

Неки наши језикословци (нпр. на сајту „Језикофил”) кажу да реч *кладионичар* не може да означава човека који се клади, него само власника кладио-

нице. Стога, кажу они, реч *кладионичар* ваља да означава власника кладионице, док за човека који се клади треба да кажемо *кладилац* или пак *кладийељ*.

Како онда треба рећи за човека који се клади? *Кладилац* или пак *кладионичар*, што је притом потенцијално „погрешно” по моделу или, боље рећи, уверењу да је *џосџионичар* једино и само – власник гостионице.

Пођимо, онда, од тога модела или, боље рећи, уверења да речи на *-ничар*, односно *-ар*, означавају једино и само власника одговарајуће речи на *-ница* па ако је то заиста тако – прогнајмо *кладионичара* из потенцијалне језичке норме, а ако то ипак није тако – онда *кладионичара* ваља усвојити у језичку норму!

Реч *кладионичар* начињена је од именице *кладионица* наставком *-ар*, као што постаје од *болница*: *болничар*, од *ваљаоница*: *ваљаоничар*, од *воденица*: *воденичар*, од *џосџионица*: *џосџионичар*, од *железница*: *железничар*, од *књижница*: *књижничар*, од *ковница*: *ковничар*, од *ливница*: *ливничар*, од *џивница*: *џивничар*, од *џодморница*: *џодморничар*, од *џредионица*: *џредионичар*, од *ризница*: *ризничар*, од *џоџионица*: *џоџионичар*, од *џџџедионица*: *џџџедионичар* или пак од *кланица*: *кланичар*.

На шта у овим примерима указује наставак *-ар*? Према речнику Матице српске:

- *болничар* је радник у болници (који негује болеснике), *железничар* је радник-запосленик на железници, *књижничар* је радник у књижници, *ливничар* је радник у ливници, *џодморничар* је обично војник који у подморници служи војни рок (вршећи војну службу), запослен као војник, *џредионичар* је радник у предионици, *ризничар* је запосленик-чувар, односно управитељ ризнице-оружнице, *џоџионичар* је радник у топионици, а *џџџедионичар* је (надзорни) радник у штедионици;
- *ваљаоничар* је власник ваљаонице или радник у ваљаоници, *воденичар* је власник воденице (који такође у њој ради) или радник у воденици, *ковничар* је власник ковнице или радник-стручњак у ковници, *џивничар* је радник-стручњак у пивници-подруму или власник пивнице-подрума;
- *џосџионичар* је власник гостионице. На списак додајем и реч које нема у речницима, али јесте део сточарске терминологије – *кланичар*, власник кланице (в. нпр. лознички *Аџробилџиен* од 9. 11. 2012, „Актуелне уредбе у сточарству”).

Очито, наставак *-ар* указује и на власника раднога места и на радника-запосленика на радном месту. Стога би, чини се, наши „језикофилци” са хвале вредног и образовно корисног сајта „Језикофил” – могли овде бити у праву, али само и једино у томе да би именица *кладионичар* могла да означава власника кладионице, међутим, из горенаведених примера видимо да би она једнако тако могла да означава и радника у кладионици. Међутим, како смо то горе показали, именица *кладионичар* данас уобичајено означава само – човека који се клади те се на том значењу ваља једино и задржати.

Но, ако радно место схватимо као област или простор, у ком се запослење врши, наставак *-ар* почиње да се разиграва значењима па означава не само *en général* запосленика него и становника области, односно оног ко извесно (дуже) време ту борави (станује) или се ту извесно (дуже) време на неки начин нечим бави.

Граничар означава не само (војног) запосленика-чувара границе, односно (некадашње) Војне границе, него исто тако и становника ове Војне границе.

Равничар означава само становника равнице.

Тамничар означава запосленика-чувара тамнице, али исто тако и оног ко извесно (дуже) време борави (станује) у тамници, односно затвореника.

А сетих се однекад и речи *џеџничар* која означава не само запосленика-предавача у „Истраживачкој станици Петница”, него и особу која се извесно (дуже) време на неки начин бави у или по „Истраживачкој станици Петница”, дакле полазника чувене „Петнице”.

Овакво значење наставка *-ар*, становника области, односно оног ко извесно (дуже) време ту борави (станује) или се ту извесно (дуже) време на неки начин нечим бави саобразно је са тиме да се наставком *-ар*, између осталог, може пренесено указивати и на нечију склоност нечему (у животу), односно на нечији начин живота (у нечему), нпр. *коцкар* је склон коцки (у животу), слаб на коцку, *бесџосличар* живи у беспослици, а *доколичар* живи у доколици. Ту, међутим, известан (методолошки) проблем представља то што би *кладионичар* био први пример у овој категорији изведен од речи на *-ница*.

О томе свему обавештавају нас *Савремени српскохрватски језик* Михаила Стевановића, *Творба речи у савременом српском језику* Ивана Клајна, као и речник Матице српске.

Онда, да закључимо. Реч *кладионичар* изведена је од речи *кладионица* наставком *-ар* који означава оног ко се ту извесно (дуже) време на неки начин нечим бави, дакле, *кладионичар* је онај ко се извесно (дуже) време бави (клађењем) у кладионици или по кладионицама. А ако узмемо да у овом случају наставак *-ар* означава и нечију склоност нечему (у животу), односно нечији начин живота (у нечему), *кладионичар* је и онај који „просто живи” у кладионици, како то људи знају да кажу, дакле онај ко се обично свакодневно клади у кладионици или по кладионицама.

Стога предлажем да се у језичку норму усвоји реч *кладионичар* у значењу „онај ко се (обично свакодневно) бави клађењем у кладионици или по кладионицама, кладилац”, а за власнике кладионица да се каже управо тако – *власник кладионице*. Ево, уосталом, и чланка из *Блица* од 17. 5. 2011. чији је наслов „Ухапшени власници кладионица”. За крај, можда ће неком зазвучати чудно ово *власник кладионице*, али ако можемо рећи *власник (јривајне) болнице*, онда можемо рећи и *власник кладионице*, ево на пример чланка из *Вечерњих новостии* од 12. 2. 2014. „Власници болнице смањили плате, а не плаћају обавезе”.

О ДЕКЛИНАЦИЈИ ПРЕЗИМЕНА ЖЕНСКИХ ОСОБА*

А. ПРЕЗИМЕНА ДОМАЋЕГ ПОРЕКЛА

1) Српска презимена женских особа са завршетком на сугласник или на самогласнике *-е*, *-и*, *-о* и *-у*, типа *Јовановић*, *Павловић* и сл., затим *Додик*, *Шкоро* и сл., начелно су (за разлику од презимена мушких лица) непроменљива, тј. не могу се мењати по падежима.

Одговарајући падежни однос ваља, отуда, исказати навођењем личног имена испред презимена или навођењем презимена у спрези с именицом типа: *Ћосићођа*, *Ћосићођица*, *насијавница* и сл. + ПМО (= презиме мушке особе у номинативу), дакле увођењем граматички деклинабилне властите или опште именице женског рода са завршетком на *-а*, као нпр.:

- (од) *Милке Јовановић*, *Невенки Шкоро*, (за) *Љиљану Додик*, (с) *Невенком Шкоро* (властито име + ПМО);
- *Госићођа Ј.*, (од) *Ћосићође П.*, (о) *Ћосићођи Д.*, (с) *Ћосићођом Ш.* итд. (титула + ПМО);
- *Насијавница Ј.*, (од) *насијавнице П.*, *насијавници Д.*, (с) *насијавницом Ш.* (занимање + ПМО).

2) Уколико се ПЖО (= презиме женске особе) са завршетком на сугласник употреби самостално (без додатних елемената наведених под 1), падежни однос исказује се обликом присвојног придева изведеног од ПМО + наставак *-ева/-ова* или наставак *-ка*, типа:

- *Јовановић+ева* / *Јовановић+ка*, *Пажин+ова* / *Пажин+ка*, чиме се добија граматичка форма са крајњим *-а*, типична за промену именица и придева женског рода.

Овакав поступак омогућава природну промену ПЖО по падежима, као: *Јовановић-ева* / *Јовановић-ка*, (од) *Јовановићев-е* / *Јовановић-ке*, *Јовановић-евој* / *Јовановић-ки* итд., (после) *Пажин-ове* / *Пажин-ке*, (с) *Пажин-овом* / *Пажин-ком* итд.

Промена се врши по падежном систему *йридевске* деклинације (у облицима са *-ева/-ова*), односно именичке деклинације (код облика на *-ка*).

* Предлог за ову одлуку Одбора припремио је Егон Фекете, члан Одбора за стандардизацију српског језика и његових двеју комисија. Предлог је размотрен на годишњој седници Одбора а усвојила га је Комисија бр. 7 на својој првој седници одржаној у 2003. години.

Апсолутно је недопустива и противна стандарднојезичком систему пракса накарадно уведене „непроменљивости” ПЖО (тип: ’То је изјавила Пешић’). Апсурдност је такве појаве и у томе што се тако употребљено ПМО не може никако пренети у друге, зависне падеже (не може се никако рећи: *То смо чули од Јовановић; *То се односи на Павловић; *Реч је о нечему што је у вези с Пажин и сл.).

3) Посебно треба нагласити да се у савременом стандардном језику двојством облика типа *Јовановић-ева* : *Јовановић-ка* (тј. опозицијом наставака *-ова/-ева* насупрот *-ка*) не маркира ПЖО по критеријуму – *припадности* било оцу било мужу, јер та семантичка разлика данас није актуелна. Такво разликовање није само у нескладу са социолошким статусом савремене жене (коју не треба означавати као особу што припада некоме). Осим тога, у говорној комуникацији није увек ни знано (а ни важно) да ли је женска особа удата или није. Уосталом, правила доброг укуса препоручују да се свака (по)старија женска особа ословљава са *џосићоћа*, дакле тако као да је удата.

Међутим, у савременом српском стандардном језику од две могуће форме ПЖО (на *-ева/-ова*, односно на *-ка*) уобичајенији су облици на *-ева/-ова*. Облици презимена с наставком *-ка* махом се одржавају у колоквијално-фамилијарном говору и то углавном у двосложних именица, оних у којима је други слог сегмент *-ић*, попут: *Ив-ић+ка*, *Кай-ић+ка*, *Срд-ић+ка* и сл., мада и у овим случајевима предност имају облици на *-ева* (*Ивићева*, *Кайићева*, *Срдићева*). У неким приликама (или срединама) презимена на *-ка* (*Ивићка*, *Јовановићка* и сл.) доживљавају се понекад и као облици с негативном конотацијом.

Презимена која немају већу типску распрострањеност, попут *Чанак*, *Фундук*, *Бубањ*, *Шешел*, *Ноџо*, *Зовко* и сл. (која нису на *-ић*) боље је не мењати по падежима. Могуће форме попут *Чанк-ов-ица*, *Фундук-ов-ица*, *Бубањка*, *Шешелка/Шешелева* и сл. боље је не успостављати (и мењати по падежима), већ их треба употребљавати у облику ПМО непромењено, по систему наведеном у тачки 1.

ПЖО која се завршавају на *-а*, типа *Кошићуница*, *Бјелица*, *Кудрна*, *Буха*, *Карлеуша*, *Морина* и сл., могуће је мењати у складу с деклинацијом именица на *-а*. Међутим, пошто у том случају нема разлике између ПЖО и ПМО, упутно је сходно тачки 1 уз ПЖО употребити један од именских детерминатива.

4) Презимена која се завршавају придевским наставцима *-ов/-ев* или *-ин*, типа *Веселинов*, *Возарев*, *Малејин*, *Субојин* и сл., боље је употребљавати сходно тачки 1. Могући ликови типа *Веселинов+љева*, *Малејинов+љева*, *Возарев+љева*, *Субојиново+љева* или типа *Малејин+ка*, *Субојин+ка*, *Веселинов+ић+ка* и сл. доживљавају се као разговорно-фамилијарни модели, непрепоручљиви изван колоквијалног стила изражавања.

Разуме се, и изведени женски ликови презимена *Јовановићева*, *Павловићева*, *Кайићева* и сл. имају функционалностилску вредност друкчију него синтагматски спојеви с детерминативом. Наставница у школи радо ће ословити ученицу *Јовановићева*, *Павловићева*, *Кайићева*, али обрнуто не иде. Обрнуто ће бити: *наставнице Јовановић*, *професорко Павловић*, *џосиођо Кайић* и сл.

Б. ИМЕНИЦЕ СТРАНОГ ПОРЕКЛА

1. Уколико имају гласовно-граматичке одлике наших презимена (са сугласником на крају), презимена страног порекла мењају се као и наша, тј. ако се уз презиме употреби и (деклинабилно) име, титула и сл., ПЖО се не мења: нпр. од Мартине *Хинџис* и сл., а ако се презиме употреби самостално (без личног имена и сл.), оно се може обликовати наставком *-ова/-ева* и мењати по узору на наша презимена на *-а*, као: *Дел Поније+ов-а*, *Аријман+ов-а*, (о) *Хинџис+ов-ој*, (с) *Мануел+ов-ом*, (од) *Селеџ+ов-е*, итд.

2. Ако су пак презимена за наш језик „неподобна”, необична, недовољно распрострањена и сл., такође је боље употребљавати их заједно с личним именом или с каквим детерминативом, него самостално.

3. Презиме или и име које није блиско нашем језичком осећању, или није у нас „системски” уходано, попут *Инџрид Берџман*, *Ким Новак* и сл., начелно је боље не мењати по падежима, како се падежним облицима не би довео у питање облик номинатива (наша би форма била *Инџрида*, *Кима*, па се облицима *а*-деклинације **Инџриди*, **Кими* и сл. не имплицира изворни облик *Инџрид*, *Ким*, али то је могуће само ако се употреби какав детерминатив, нпр. *џлумица*, *јевачица*, *џосиођица* и сл. Кад је пак реч о женским именима која у нас имају уходани лик на *-а*, она би се могла деклинирати као да им номинатив гласи на пример *Едиџа*, *Елизабетиа*, *Сузана*, *Кайшарина*, *Даџмара* и сл., без обзира на то што се у неким страним језицима та имена употребљавају без *-а*. Не би се погрешило, дакле, ни кад би се номинативни ликови „понашили”, тј. кад би им се у изворнику додало „недостајуће” *-а*. Уосталом, веће изговорне промене настају ако се енглески лик *Elizabeth* (где се *Е* изговара као [i], *а* и *е* као полуглас, *а th* као грчко [θ] транскрибује у *Елизабети* него кад се енглески spelling *Elizabeth* преобликује у српски испис – *Елизабетиа*).

4. Руска и друга словенска („придевска”) презимена (или имена по оцу) као: *Плисеџка* (у оригиналу *Плисеџкаја/Плисеџкаја*), *Кириџова*, *Васиљева*, *Осџајова* итд. мењају се у нас по систему придевске деклинације (осећају се као адјективне форме женског рода), док се од ПМО на *-ски*, *-чки*, *-џки* и сл. типа: *Кваџњевски*, *Ковалевски* лако изводе „женске” форме *Кваџњевска*, *Ковалевска* и сл. и мењају као придеви женског рода.

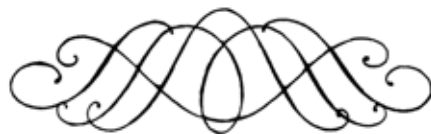
5. Недоумице могу настати код неких страних презимена која се завршавају на *-e*, *-o*, *-u* као: *Рене*, *Версаче*, *Челенџано*, *Модуњо*, *Илијеску*, *Пајандреу* и сл. с обзиром на то да у српском граматичком систему нема или нису уобичајена презимена на поменуте крајње вокале. Међутим, неки се облици изведени од ових презимена наставком *-ова*, као: *Ренеова*, *Илијескуова* и сл. мање противе језичком осећању од евентуалних облика *Челенџанова*, *Модуњова* и сл.

Флексибилнија су страна презимена на *-и*, типа: *Берлускони*, *Медичи*, *Верди* и сл. пошто се (као и имена типа *Мики*, *Џони* и сл.) осећају као именице са сугласничким завршетком, па се „женски” ликови презимена извођени наставком *-јева* (*Берлусконијева* и сл.) лако могу градити и деклинирати.

6. Уопштено речено, најједноставније је држати се начела по којем „необична”, или у нас неуобичајена и нераспрострањена „мушка” презимена не треба преобликовати у „женске” форме, већ их ваља употребљавати сходно начелу наведеном у тачки 1. У оним случајевима у којима се презимена женских особа у самосталној употреби изводе од „мушких” форми упутно је чинити то наставцима *-ова/-ева*, а не наставком *-ка*.

ДОДАТАК

Ако се испред презимена налазе и *мушка* и *женска* имена, презиме ће се у прављати према последњем имену: од *Драгана* и *Милице Појовић* односно од *Милице* и *Драгана Појовића*: Код њезимена на *-а*, која се мењају било да су њихови носиоци мушкарци било да су жене, свеједно је које име долази на крају: *концерти Јована* и *Наде Колунџије* или *концерти Наде* и *Јована Колунџије* (Редакција).

ПОВЕЉЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

Жири, у саставу: др Миодраг Матицки, председник, академик Предраг Пипер, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, проф. др Мато Пижурица и академик Слободан Реметић – једногласно је одлучио (за протекле три године, наравно за сваку годину понаособ у првим месецима наредне године за претходну) да додели *Повеље Матице српске за негововање језичке културе* (Повеља се додељује једном годишње на посебној свечаности у Матици српској):

- **за 2012. годину:** (1) академику Ивану Клајну за укупни допринос неговању српске језичке културе, (2) *Вечерњим новостима* за неговање ћирилице у свим својим издањима, одговорност у расправама о језику и за издавање, као прилога уз дневни лист – „Кратког правописа Матице српске” и (3) групи професора и наставника српског језика из Црне Горе (њих 27), који су пружили отпор *обезимењавању српског језика*, јер се тим актом понижава стандардни (књижевни) језик као цивилизацијско достигнуће и сведочанство континуитета и јединства српске културе (њихов улог је био велики: посао и лична и породична егзистенција).
- **за 2013. годину:** (1) проф. Милораду Телебаку за укупни допринос неговању српске језичке културе, (2) проф. Оливери Стојадиновић за допринос афирмацији и неговању лепоте српског ћириличног писма (у рукописном и штампаном виду) и (3) Вуковој задужбини за вишедеценијске и делотворне напоре да се неговањем успомене на грандиозно и свестрано Вуково дело на прави начин унапреди српска језичка култура.
- **за 2014. годину:** (1) проф. др Мирославу Николићу за укупни допринос неговању српске језичке културе, (2) Друштву за српски језик и књижевност Србије за вишегодишњи допринос неговању српске језичке културе (за унапређивање наставе српског језика и значајну издавачку делатност) и (3) Радио-телевизији Србије за вишегодишње напоре у неговању језичке културе – од нивоа језичке културе до враћања српског ћириличног писма.

* * *

Приликом предаје *Повеља* у Матици српској (2013, 2014. и 2015. године) о академику Ивану Клајну, проф. Милораду Телебаку и Мирославу Николићу говорио је проф. др Мато Пижурица, о Друштву за српски језик и књижевност Србије говорио је др Миодраг Матицки, а о РТС-у проф. др Драган Станић. *Језик данас* том пригодом изговорене речи доноси у неизмењеном виду.

Обавештење да је једногласном одлуком жирија први добитник Повеље Матице српске за укупан допринос унапређењу српске језичке културе, академик Иван Клајн пропратио је речима: „Нисам једини заслужан.” Сми-сао нашег одговора био је: *Али свакако јесће најзаслужнији*. Имамо част и привилегију да то поновимо, уверени да делимо мишљење српске културне јавности.

Академик Иван Клајн прегалац је без премца у неговању српске језичке културе скоро четрдесет година, од 1974. – када се почео јављати у рубрикама о језику (две године из новинарског позива, када је радио као новинар и преводилац) – најпре у *Борби*, потом у *Илустрираној јолијици*, *Полијици* и до наших дана у *НИН-у*. Срећом, највећи део тих наизглед пригодних поука, из посматрања „језика око нас”, није било осуђено на дневно памћење нити је сачувано само у изресцима пасионираних језикословаца, који се дају поучити. Окупљане су у књигама, култним без натегнуте пригодне реторике, понекад мање или више прерађене и допуњене, с придодатим још покојим за ту прилику написаним или већ објављеним радом у некој стручно-научној публикацији. Да подсетим на наслове: *Разговори о језику* (1978), *Језик око нас* (1980), *Како се каже: речник језичких недоумица* (1981), *Речник нових речи* (1992), *Писци и њисмењаџи* (1994), *Исјеџи ња реџи* (1998), *Сџиранијугиџице смисла* (2000), *Речи су оруђа* (2004), *Речник језичких недоумица: јединсџивени језички савесџник* (електронско издање). Готово све ове књиге доживеле су више издања, као да су озваничени уџбеници; на пример, књига *Како се каже: речник језичких недоумица*, под скраћеним насловом *Речник језичких недоумица*, имала је десетак издања, а 2005. појавила се у електронској форми (као електронски оптички диск), под насловом – *Речник језичких недоумица: јединсџивени језички савесџник*.

Не превиђам наравно десетине стручно-научних прилога, који, између осталог, доприносе унапређењу српске језичке културе, као нпр. коауторско волуминозно дело (са Миланом Шипком) *Велики речник сџираних речи и израза* (2009, и касније у неколико поновљених, исправљених и допуњених издања), књига (такође у коауторству са М. Шипком) *Сџирани изрази и изреке: џравне норме, максиме, сенџенџије, афоризми – из латинскоџ, џрчкоџ и савремених евројских језика* (допуњено и исправљено изд. 2008), затим незаобилазне, неретко „носеће” прилоге у књигама, као нпр. „Правописни проблеми и недоумице”, „О облицима речи”, „О склопу реченице”, „Избор речи и обрта” и „Значење речи” у *Језичком џриручнику* (1991; књига је неколико пута обнављана и, када је било нужно, обрада је актуализована), потом обиман и студиозан (инструктиван и поучан) прилог „Лексика” у књизи *Срјски језик на крају века* (1996).

Лингвистима су наравно важније ужестручне и научне књиге, као нпр.: *Лингвистичке студије* (2000), двотомна *Творба речи у савременом српском језику* (део 1. 2002, део 2. 2003), две граматике српског језика (*Грамаџика српског језика*, 2005; *Грамаџика српског језика за странце*, 2006) и трећа – *Нормативна грамаџика српског језика* (у коауторству са Предрагом Пипером), која је рецензирана и чека објављивање у издању Матице српске.

Скицу за портрет академика Ивана Клајна требало је можда започети његовим делима из италијанистике, с подсећањем бар на капитално дело *Италијанско-српски речник* (са неколико издања, каснијим измењеним и допуњаваним).

Изузетан значај за српску културу (па наравно и језик) имају његови преводи с више страних језика, уређивачки и рецензентски послови, укључујући и Матичин једнотомник и Правопис (његов удео у припреми измењеног и допуњеног издања актуелног Матичиног Правописа, назначен као рецензентски, према напомени главног редактора, могао се квалификовати и као суредаторски).

Професор Клајн о проблемима језика, и крупним и наизглед мање важним, увек пише и говори мирно, стручно, свима јасно, елегантно и с душом, као зналац који се не мучи с речима, без омаловажавања оних који друкчије мисле или мање знају, али и не подилази ни једнима ни другима. Ни у прилогу „Наше муке с незналицама” он није заједљив, као ни када поуку наслови у поетичном обрту „Сваки је свршетак тежак” или „Сервис за прекрштавање” или „Грамаџика дрвена мотика” или „Правопис и кривопис” или „Двоазбучно неписмени” или „Словна мегаломанија” или „Учтиво наличје” или „Кратко и нејасно”, а другом приликом „Дуго и нејасно”, или „Је погрешно” или „Код Милице дуге трепавице” или „Грађа за нагађање”... Из самих наслова немалог броја његових чланака зрачи иронија и самоиронија супериорног интелектуалца.

Иван Клајн није умишљени душебрижник за стање језика, и зато му се верује када изјави: „Прети распад језика”, или кад наслови прилог: „Стихија и равнодушије”. Он није ситничави језички чистунац и језички хигијеничар. То је зато што је интелектуалац широке културе и јавног угледа, полиглота, није стручњак само, разговорно да се изразим, из једног језика и једне лингвистичке традиције и културе. Привилегија је наше струке што има znalца чија се реч уважава. И зато се не проверава када се неко позове на Клајна, осим ако не верујемо ономе који је њега призвао за сведока.

Жири је уверен да дели мишљење српске културне јавности да прва Повеља Матице српске за допринос унапређењу српске језичке културе иде у праве руке.

Проф. др Мајно Пижурица

Доделу *Повеље Мајице српске за неговоње језичке културе* претходне године започели смо академиком Иваном Клајном, уверени смо на задовољство и одобравање српске културне јавности. Ове године је уручујемо проф. Милораду Телебаку. Ко га је читао и слушао, зна да ју је заслужио. Ко то буде учинио накнадно, после овог признања, о жирију неће лоше судити, али ће се с правом забринути они који можда тек овом пригодом чују за Милорада Телебака, закључујући – можда ми, ипак, негујемо границе (на Дрини) које нам други постављају!

Професор Милорад Телебак, радећи као наставник српскохрватског језика у родном Невесињу, почео је да објављује стручне радове у педагошким часописима (*Школа данас* – Мостар, *Наша школа* и *Пушчеви и досијегнућа у настави* – Сарајево, *Прилози настави српскохрватског језика* – Бања Лука). Од 1978. године радио је као професионални лектор у Народном позоришту у Зеници и у тамошњем додатку „Култура” листа *Наша ријеч* објавио је десетине текстова о језику и сценском говору. У том професионалном детаљу је само један део одговора на то зашто је он у нас један од свега неколико лингвиста који и *слушају како љоворимо*.

Шире запажену културну јавну мисију започео је у Бањалуци као избеглица. У тамошњем позоришту, поред послова лектора, неколико година обављао је дужност драматурга и уметничког руководиоца; као лектор сарађивао је са позориштима у Београду, Новом Саду, Сомбору, Зрењанину... У листу *Глас српски* води језичку рубрику, у којој је објавио више стотина прилога, а на Радију Републике Српске пет година је припремао језичке емисије – преко 200 емисија.

С ратом је дошло и до коначног српско-хрватског језичког раскола и зато не изненађује наслов његове прве књиге *Говоримо српски*. Међутим, супротно очекивањима односно искушењима – ако се има у виду лична судбина и ратни контекст – колега Телебак је успео да се уздигне изнад тога написавши књигу у којој нити ламентира над судбином дотад нам заједничког језика у четирма југословенским републикама нити дозвољава да из њега проговори осветољубиви изгнаник. Имао сам задовољство да о тој његовој књизи говорим у Градској библиотеци у Новом Саду; то је био и мој први сусрет с аутором. За њом су следиле још две књиге: *Музика ријечи* и *Правољовор*, да би након тога урадио *Практични језички савјетник* и потом књиге *Шта се крије иза етимологије*, *Са смијехом кроз драматичку*, *Како се каже* и *Како се њише*. Већина их је имала више издања, неке су награђене (да поменем награде „Свети Сава” и „Кочићево перо”).

О најразличитијим питањима језика, од оних која се могу уврстити у језичку политику и језичко планирање до најтананијих нијанси која се најшире

могу подвести под језичку културу – Телебак пише зналачки, поучно и ин-структивно, с лакоћом, духовито чак, али притом не угрожавајући озбиљност и стручно-научну темелност и валидност.

Пре неколико година колега Телебак је објавио врело инструктиван *Рјеч-ник ијекавизама*, који сам примио и као подсетник да се не подамо инерцији и да несвесно не насаднемо на ударање језичке границе Дрином и Златибором!

Проф. др Мајно Пижурица

* * *

Жири – у саставу: др Миодраг Матицки, председник, проф. др Драган Станић, председник Матице српске, акад. Предраг Пипер, проф. др Мато Пижурица и акад. Слободан Реметић – одлучио је да Повељу за 2014. годину за *укујан дојријос* неговању српске језичке културе добије проф. др Мирослав Николић. (Жири у истом саставу, ово признање, квалификовано на сличан начин, доделио је за 2012. Ивану Клајну а за 2013. Милораду Телебаку.)

Мирослав Николић спада у ред најугледнијих савремених српских филолога. Дугогодишњи је сарадник Института за српски језик Српске академије наука и уметности у Београду, у њему је прошао сва звања – од асистента до научног саветника, потом професор на Филолошком факултету у Београду, одакле је у звању редовног професора универзитета и пензионисан. Највећи део свог радног века посветио је раду на *Речнику* (тезаурусу) *срјско-хрвајског народног и књижевног језика*, магистарску и докторску тезу радио је из дијалектологије (обе су изванредно оцењене). Академика Митра Пешикана наследио је у функцији главног уредника *Нашег језика*. Кресе га радиност, свестраност, поузданост, ретка скромност и ненаметљивост.

За Повељу Матице српске за укупан допринос неговању српске језичке културе проф. др Мирослава Николића квалификују, пре свега, три велика стручно-научна посла:

- Рад на *Речнику срјског језика*, Матицином једнотомнику, у својству главног редактора, једно време и носиоца овог Матициног пројекта, чије је појављивање, с правом, означено као догађај у српској култури. Једнотомника свакако не би било без ангажовања Мирослава Николића (при самом крају удруженог са Миланом Тасићем из „Београдске књиге”). Пројекат је рађен у невреме, започет 90-их година минулог века, а завршен односно публикован 2007; доштампани тираж, као исправљено и допуњено издање, појавио се 2011. године.
- Ауторство *Обрајног речника срјског језика*, лексикографски изванредно урађеног, лексички богатог (инвентаром речи богатијег од свих наших досад урађених односно завршених речника; уз то, то је наш речник

одредница са вероватно најуспешније смањеним бројем акценатских дублета и триплета). Николић је Обратни речник урадио у условима скромних техничких (рачунарских) могућности, још оскудније наше опремљености и у то време ретке оспособљености наших филолога и посленика у култури у служењу модерним информатичким средствима.

- Уређивање *Нашеџ језика*, стручно-научног часописа који је започео Александар Белић, наставио да уређује Михаило Стевановић, а потом Митар Пешикан. До појаве *Језика данас* овај часопис је више од свих наших осталих стручно-научних публикација посвећивао простора проблемима језичке норме и српске језичке културе.

Проф. др Мајџо Пијџурица

* * *

Друштво за српски језик и књижевност основали су 1910. године Александар Белић, Павле Поповић и Јован Скерлић. Његовим радом, који је прекидан само за време ратова (1914–1919. и 1941–1946) руководили су председници Јован Скерлић, Павле Поповић, Александар Белић, Михаило Стевановић, Драгољуб Павловић, Димитрије Вученов, Ђорђе Бајић, Слободан Марковић, Живојин Станојчић, Јован Деретић, Радоје Симић, Васо Милинчевић, Петар Пешут, Љубомир Поповић, Милорад Дешић, Душан Иванић, Вељко Брборић и Бошко Сувајџић.

Сада је председник Друштва Александар Милановић, заменик председника Зорица Несторовић, потпредседници Зона Мркаљ, Вељко Брборић и Бошко Сувајџић, секретар Босиљка Милић. Часопис Друштва *Књижевности и језик у школи* покренут је 1953, а први број је изашао 1954. године. Од 1956. године часопис носи данашњи назив (*Књижевности и језик*). Средњошколски часопис *Свеј речи* (за српски језик и књижевност) излази од 1997. године.

Друштво има своју библиотеку која је намењена наставницима и професорима који се баве проучавањем и наставом српског језика и књижевности и тако доприноси истраживачкој и стваралачкој настави српског језика и књижевности.

Значајан је податак да је Друштво један од организатора традиционалног Републичког зимског семинара наставника српског језика и књижевности у основним и средњим школама (до сада је одржано 55 семинара).

Од 1990. године одржавају се такмичења (школско, општинско, окружно и републичко) из српског језика и језичке културе и књижевности, као и такмичења из књижевности ученика средњих школа Србије, такмичења литеарних дружина и секција основних и средњих школа Србије и такмичења лингвистичких секција основних и средњих школа Србије.

Др Миодраџ Мајџици

Да су медији у другој половини XX века постали кључни чинилац за неговање језичке културе, одавно је, и то с јаким разлозима, констатовано. Нарочито је утицај радија, а највише телевизије, растао како су године овога века одмицале, док је утицај писаних медија (штампе, часописа, књига и др.) ипак постепено потискиван. Због тога је језик на телевизији постао једно од најважнијих поља на којима се стиче опште језичко искуство и проверава постојеће стање језичких навика. Све то доприноси да се језику којим се на телевизији говори и пише мора посвећивати посебна пажња, а укупна друштвена одговорност у том домену је веома велика.

Језик који слушамо на телевизији чини да се језичка структура и језичка изражајност брзо и очигледно сагледавају у свој својој структурној сложености, нормативној заснованости и стилској убедљивости. Ту се, дакле, лако опажа распон информација од фонетско-фонолошког нивоа, преко морфолошких и синтаксичких структура, па до лексичко-семантичких, фразеолошких и интонативно-прозодијских чинилаца. Телевизијски медији су, истовремено, простор великих језичких искушења, о чему нам најбоље могу посведочити управо новинари који су у потпуности свесни своје одговорности. Они, наиме, знају колико опасности прети током свакога наступа на телевизијском програму: чак и уколико се нека случајна омашка или, можда, нека распрострањена грешка током говорног програма исправи, остаће ипак запамћено да је речено нешто погрешно и неприхватљиво. Утолико је посао људи који раде на телевизији одговоран и скопчан са великим непријатношћима које није нимало лако савладати. Једино право решење јесте неговање јаких и у потпуности оспособљених лекторских служби које ће са новинарима непрестано, свакодневно и упорно радити како би се број грешака свео на најмању могућу меру, а степен стилске изражајности максимално подигао у сфере чистих језичких лепота.

Евидентно је да се на радијским и телевизијским програмима језичка култура препушта небризи која може имати катастрофалних последица по нормативност и естетску изражајност српског језика. Задржимо се, овога пута, само на неколико карактеристичних појавних облика те небриге. Има телевизијских станица у којима је учесталост новинара са изразитијим шпрахфелерима, тј. језичким погрешкама, толико велика да се можемо запитати није ли постојање погрешака у фонетској артикулацији један од важних предуслова да новинар уопште буде ангажован. Недавно сам пажљиво послушкавао како ће то новинарка, која има проблема са коректним изговором гласа *p*, изговорити презиме за које до краја емисије, а било је то презиме поменуто бар десетак-петнаестак пута, нисам сигуран је ли то „Ђурић”, „Ђујић” или можда нешто треће или четврто. Извештавајући поводом катастрофалног земљотреса у Непалу, новинарка је име главног града ове државе упорно изговарала са акцентом на последњем слогу (Катманду), што је противно

свим правилима српске акцентуације. Због учесталог понављања речи 'патријарх' са погрешним акцентом на првом ('патријарх'), уместо на другом слогу ('патријарх'), већ смо се готово навикли на ову погрешку, иако добро знамо да норма јасно налаже акценат на другом слогу. Не можемо и не треба да се навикамо на то да нам за језичку норму незаинтересовани новинари намећу погрешне и рогобатне изговоре попут: 'промашио' (уместо 'промашио'), 'поморанца' (уместо 'поморанца') итд. Понекад је потребно да завиримо и у стране језике из којих нам долазе неке речи, па би такав летимични увид јасно наложио да мађарска презимена не треба изговарати: 'Баџаи', 'Катаи', 'Колнаи' итд. него 'Баџаи', 'Катаи', 'Колнаи' и сл.

Много примера можемо наводити да бисмо показали шта би у нашим језичким навикама ваљало избегавати и потиснути, а шта би требало сачувати и неговати. У том погледу утицај телевизије на наше језичке навике је, вероватно, чак и већи од утицаја наставника у школама, будући да је у школама, нарочито у средњим, настава језика, нажалост, веома запостављена. Отуда са задовољством истичемо најпозитивнији пример неговања српског језика на нашим телевизијским програмима. У категорији медијских кућа овогodiшњи добитник Повеље Матице српске за неговање српске језичке културе јесте јавни сервис Радио-телевизије Србије. То је телевизијска кућа која примерну пажњу посвећује неговању српског језика и заступљености ћириличног писма, добро знајући колико се тиме обезбеђује и утврђује свест о националном и културном идентитету српског народа.

Та брига о језику није од јуче, па би у том контексту требало да се подсетимо да је једну од најважнијих књига у области српске језичке културе објавила управо ова кућа, под тадашњим именом Радио-телевизија Београд. Реч је о књизи *Језички њриручник* Павла Ивића, Ивана Клајна, Митра Пешикана и Бранислава Брборића, а та књига је изашла још 1991. године, да би потом уследило неколико новијих, допуњених издања. У Радио-телевизији Србије осећа се рад озбиљне лекторске службе, службе која прати догађања у српској језичкој нормативистици и стандардологији. Можда би само требало поједине, недовољно сарадљиве новинаре упутити на чешће контакте са лекторском службом. Није срамота питати онога који језик добро зна и који уме да да корисне савете. Најбољи писци и најбољи познаваоци српског језика, а такав је неоспорно Иво Андрић, знали су да од пажљивих лектора могу чути драгоцене сугестије, макар оне биле сасвим ретке и малобројне. Честитајући Радио-телевизији Србије на лепим успесима у области неговања српске језичке културе, истичемо да бисмо у оквиру заједничке бригае о језику свакако могли још много тога корисног урадити.

Једино заједничком бригом, а нарочито у сфери медија, ваља нам подстицати једни друге како бисмо сопствену језичку културу подигли на виши ниво.

Проф. др Драган Сиванић

Б

ЈЕЗИЧКЕ НЕДОУМИЦЕ

Занима ме да ли садашњи човек зна цџџа значи 'лије као из кабла'. Видим да су ученици на џуџу да њомисле да се ради о каблу (вод за сџрују). Нико и не зна за кабл (каблић) као дрвену џосуду за кисело млеко.

Милосава Мијовић, Београд

Каблови за млеко нису исто што и каблови за струју. Ово су речи различитог значења и различите старине у српском језику.

Прва је још у стара, прасловенска времена позајмљена (вероватно из немачког) и означава дрвену посуду за воду, млеко, млечне производе, вино, зрнасту храну. То је реч *кабао* (од старијег *кабал*, па је *л* на крају слога прешло у *о*, али се задржало у промени, јер није било на крају слога: из кабла, у каблу, мн. каблови/кабли). Кад из једне такве посуде пролијемо течност, млаз мора бити врло јак и зато се, када пада јака киша, каже „Лије као из кабла”. Како појам који она означава полако излази из употребе, то је и њено значење све мање познато.

Друга реч, која означава проводнике електричне енергије и електричних сигнала, новија је позајмљеница, која нам је дошла из француског – *кабл*, односно из немачког – *кабел* (облик који је данас ређе у употреби, али је згоднији, јер се њиме избегава вокално *л* – из већине српских говора одавно нестало, а сад помало улази са страним речима). Због готово свакодневне употребе, поготово у ово време кабловске телевизије, кабловског интернета и сл. ова друга реч је далеко познатија од оне која је везана за традиционалне начине живота.

Да ли је џравилније рећи: Они се клизају или: Они се клижу?

Анђелка Павић, Бели Манасџир

Глагол *клизаџи* припада двама конјугацијским типовима. По једном, он се у презенту мења: *ја се клижем* (1. л. јд.), *они се клижу* (3. л. мн.) итд. (попут *лизаџи* – *лижем, лижу, дизаџи* – *дижем, дижу*). По другом типу, презент гласи: *ја се клизам... они се клизају* (попут: *џеваџи* – *џевам, џевају*). Дакле, правилна су оба облика – и *клижу* и *клизају*.

Да ли се празник зове Јовандан или Јовањдан?

Х. Крсџић, Крушедол

Јовањдан је старо име празника и значи *Јованов дан* (дан Светог Јована). Облик *Јовањ* присвојни је придев од личног имена *Јован*. Објашњење за овај специфични облик придева налази се у прошлости српског језика. Наиме, врло давно присвојни придеви су се градили и уз помоћ суфикса *-ј* (за мушки род), *-ја* (за женски род), *-је* (за средњи род). Када се суфикс *-ј* додавао на основу именице, он је јотовао крајњи сугласник. Тако се од *Јован+ј* добило *Јовањ* са значењем *Јованов*, од *Никол(а)+ј* – *Никољ* са значењем *Николин*, *Иван+ј* – *Ивањ* са значењем *Иванов* и сл. Одавно је овај суфикс престао да буде продуктиван (потиснули су га *-ов*, *-ев*, *-ин* и др.) па се и његово значење заборавило. Ипак, остао је да живи у називима празничних дана (*Никољдан*, *Ивањдан*, *Јовањдан*, *Мрајџињдан*), биљака (*ивање зеље*, *ивања љива*, *ивањско цв(и)еће*), места (*Бања Лука*, у *Бањој Луци*, затим *Ивања*, *Ивањица*, *Јовање* – име манастира и сл.).

Ови облици са *њ* су, дакле, старији и траг су суфикса *ј*, који је умекшавао претходни сугласник. Временом је тај меки сугласник отворено у многим речима које се више не осећају као придеви. Тако је и са нашим празницима који се чују и у лику *Јовандан*, *Ивандан*, *Мрајџиндан* и сл. Норма још увек предност даје старим облицима, али није грешка ако се употребе и ови млађи.

Да ли су исправно написани иницијали у првој и дајум у другој загради:
(А. Б, И. К. и Р. П) и (15–22. 4. 2010)?

М. Малић, Београд

Иницијали нису добро написани, а датум јесте. Реч је о писању тачке испред других интерпункцијских знакова.

Тачка се као правописни знак пише иза неких скраћеница и иза редних бројева написаних арапским цифрама, нпр.: на 13. страни, у 7. глави Закона. Међутим, тачка се не пише ако после бројке долази неки други знак интерпункције: „Други светски рат (1939–1945) завршен је победом савезника”; „У Грчку смо ишли 2010, 2011. и 2012. године”; „Било је то школске 2011/2012. године”; „Ова школска година је успешнија од неколико претходних (2001/2002, 2009/2010. и 2010/2011. год.)”. Ако је редни број испред отворене заграде, тј. испред белине иза које следи заграда, тачка се пише: Правопис из 2010. (Магица српска).

Ако је у питању скраћеничка тачка, она се пише: (На излет су ишли Марко, Милица, Ана и др.). То је случај и са примером нашег читаоца, који треба да буде написан на следећи начин: (А. Б., И. К. и Р. П.).

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

Припадам руској култури, осећам се њеним делом и никаква промена места не може да утиче на коначан исход. Језик је много старији и неизбежнији од државе. Ја припадам руском језику, а што се државе тиче, мера патриотизма једног писца, по мом мишљењу, јесте то како он пише на језику у коме живи, а не заклетве са говорница.

Тешко ми је да одем из Русије. Овде сам се родио, одрастао, овде сам живео, све што знам и памтим дугујем њој. Све зло што ми је судбина доделила обилато се надокнађивало добрим, и никада нисам осећао да ме је Отаџбина повредила. Не осећам то ни данас. Јер, иако престајем да будем грађанин СССР-а, не престајем да будем руски писац. Верујем да ћу се вратити; песници се увек враћају, лично или на хартији.

*Јосиф Бродски, Из писма Леониду Брежњеву,
писаног на путу у изгнанство, јуна 1972. године*

* * *

Чоек је језик
А језик кућа и кућиште
Ако је чоек
Кад језика нема
Ни чока нема
Ко има хлеба и језика
Све има
И кад ништа нема
Кору сува хлеба
И кост језика
Више од тога нема
Све друго је ништа
Ко нема то двоје
То је ништачоек
И ништа нема
И кад све има.

Маиџа Бећковић, „Хлеба и језика”